

**Дагъыстанлы
къатын 4.2022**





ЭСГИ ШКОЛАМНЫ САГЪЫНАМАН

Билим–школада уйренгенлерингден сонг къалагъан
англавлар.

Альберт ЭЙНШТЕЙН

Алда да мен шо гъакъда эсгерген
Эдим, гъали бирдагъылай
такрарлайман–биз тарихи
агъамияты булангъы заманларда
яшайбыз. Бизин гёз алдыбызда
яшавубузну алышдырагъан,
къысматларыбызгъа таъсир этеген,
ерни къазыгъы чайкъалардай
агъвалатлар болуп тура.

Бизин умуми яшавубузну аслу
тармакъларыны бириси–билим
берив. Шонда артдагъы йылларда
болуп турагъан алышынывлагъа
барыбыз да шагъатбыз. Балики,
шоланы тезден берли яшавгъа
чыгъармагъа тарыкъ болгъандыр,
тек ахырда не натижалагъа
гележегибизни бирев де билмей.

Биз алдагъы школа яшавубузну
гъали сагъына туруп эсге алабыз.
Аслам билимлер береген, Ватанын
суймеге, уллулагъа абур этмеге,
гиччилеге гъайлы янашма
уыйрете гелген школангны нечик
сагъынмажакъсан? Озьюбюз де
эс этмей, биз шоланы барысын да
тас этдик. Яшларда школа экинчи
уьум деген ой ёкъ, муаллимини
алдында тобукъдан турма биревню
де эсине гелмежек. Бугюнлерде
кёбюсю школалар озлеге
«обктем» кюйде гимназиялар
деп ат такъгъан., тек шо билим
беривню сан янын артырывгъа
бир де таъсир этмеген. Шоланы
айланасында юрюлеген лакъырлар
да билим масъалалардан кёп арек.

Мисал учун, яшлагъа берилме
тюшеген исси ашны айланасында
юрюлеген къувун-гъарасатны
англамайман. Мен школаны
битдиргеним хыйлы йыллар
бола, тек бизин «тюшашларыбыз»
нечик оьтгерилегени яхшы эсимде
къалгъан. Уллу бидон булан
класгъа сют гелтириле эди. Биз
гезик булан пандусдагъы стаканны
алып, сют ичип, ерибизге къайта
эдик. Балики, мен янгылыш бола
бусам да ярай, тек яшлар школагъа
инг алдын билимлер алма гелеми
экен деп эсеме геле. Тюшашын
ол уьуне къайтгъанда ашаса да
ярай. Къошум дарслар да школаны
яшавундан болмагъандай дёнуп
гетди.

Алдагъы Совет Союзну билим
беривню къайдалары бизин
школалагъа къайтажакъмы? Гъали
бютюн яшавубузну капиталист
аралыкълар елегенде шо
бажарыламы?

Билим беривню даражасындан
бютюн пачалыкъны аманлыгъы,
гележеги гъасил бола. Шону
агъамиятлыгъын англама заман
болгъан. Мени гъисабымда шо
тармакъ бир заманда да биревлени
хошуна, оланы бир тюрлю
муратларына къуллукъ этеген
тармакъ болма герекемей.

Наида КЕРИМОВА

НОМЕРДЕ БАР:

КИМНИ ЯНЫН ТУТАСЫЗ?.....5

Шо гюн центрны
ордеги къабатын-
дан эсколатор бу-
лан улан ва къызъ-
яш тюшюп геле
эди. Олардан эки
метроорде жагъил
адам токътагъан.
Бир мюгълетде бир-бирин къучакълаш-
гъан черлер объошме башлай. Шо оланы
арты булан гелеген адамны бек кепине
гелмеген, уллу эдепсизликге санап, чы-
дап болмай айып этген.



УЬЧ КЪЫЗАРДАШ8

Къызардашланы
уллусу Анаханум
оьзюню бир буй-
регин эркъардашы
Мавзутдинге бер-
генли, арадан 14
йыл оьтген. Мавзут-
динге къышда къо-
танда яман сувукълар тийип, эки де
буйреги ишлемейген болуп къалгъанда,
Анаханумгъа 33 йыл бола эди.



ЛОНДОНДАГЪЫ ОРУС ШКОЛА26

Айна Мамаеваны
сиптечилиги булан
Лондонда Россиядан
гелгенлени коорди-
нация совети къурул-
гъан, гъали шогъар
башчылыкъ да эте.
Оьз вакътисинде шо
сиптечиликни РФ-ни
тыш ишлер министр-
лиги ва Англиядагъы
элчилиги якълагъан.



СУЛЬГИЯ ГЪАЖИЕВА.....29

Халкъ йырланы
юрекни лап инче
ерлерине етишердей
сигърулу гючю бар,
милли эсингни уята,
шолардан таба етти
аталарынг булан-
гъы байлавлукъну
сезесен. Йырларда
эшилген еллени,
тавлардан агъыла-
гъан шаршарланы,
ата ожагъындан
айрылгъан къызъяшны мунглу
сесин, уллуланы
насигъатларын эшитесен,
янги чалынгъан
яшыл отну гъайран
ийисин гъис этесен...



КъысMATгъа айлангъан ПОЭЗИЯ



Марина Агматова-Колюбакина – пагъмулу орус шаир, таржумачы, Дагъыстанны халкъ шаири, республиканы язывчуларыны союзуну председателини заместители, яшлар учун орус тилде чыгъагъан «Къарчыгъа» журналны редактору, хыйлы адабият премияланы лауреаты – бу йыл оъзюню 70 йыллыгъын белгилей.

Биз ону булан Дагъыстанны язывчуларыны союзуну гезел бинасында ёлугъуп лакъыр этебиз.

– Марина Анатольевна, сиз Дагъыстангъа къачан гелгенсиз?

– Дагъыстан булан биринчилей мен 1976-нчы йылда ювукъдан таныш болдум. Алдагъы уягълум–авар шаир, гъали республиканы язывчуларыны союзуну башчысы Магъаммат Агматов мени оъзюню анадаш тавлар элине чакъырды. Биз о заман Горькийни атындагъы адабият институтну студентлери эдик, сонг яшав ёлларыбыз айрылса да, дос, яратывчулукъ аралыкълар къалгъан, уланыбыз Мурат да бир-бирибизден кеп арек болмагъа къоймай.

Бир ай биз Магъамматны Дербентдеги къардашларында турдукъ. Оланы Нарын-къалагъа тие-тиймей токътагъан гиччи илиякълы уьюн ва шо уьйню къонакъчыл есилерин мен бир де унутмажакъман. Гъар гюн бырынгъы орамлардан денгизге багъып тюше эдик. Шондан берли мен Дербентге гъашыкъ болгъанман. Эжелги шагъар мени учун бютюн Дагъыстанны танымакъ, англамакъ учун, ачгъыч болуп токътады.

Магъа, яш йылларым уьч уллу шагъарларда оьтген къызыяшгъа, Магъачкъала бек гиччи болуп гёрюндю, амма ону яшыллыкъгъа батылгъан орамлары кимни де сукъландырар эди. Биз Анжи аркъадагъы бойларда ерлешдик, гъакъгъа гиччирек квартир тутдукъ. Терезелерибизден Каспий денгиз къолну аясында йимик гёрюне эди. Биз Дагъыстанны язывчуларыны союзунда ишлеме башладыкъ. Арадан 40 йыллар оьтгенине де инанмайсан. 25 йыл мен халкъ шаир Расул Гъамзатов

булан бирче чалышдым. Биринчилей ону Адабият институтда гёрген эдим. Тюзюн айтгъанда, о заман мен оъзюмню къысматымны Дагъыстан булан байларман деп ойлашмай эдим. Буса да, къайсы яратывчу адам йимик буюргъанындан къачма кюй ёкъ экенине инана эдим, биринчи курсдан тутуп, мени къысMAT тавлар элине алып гетерини белгилери бар эди. Институтну общежитиесинде мени азербайжанлы шаир Динара Каракмазлы булан бир уьйде ерлешдирдилер. Беш йыл мен шо уьйде биринчи шиъруларымны яза туруп, менден алда шонда къумукъ шаир, гечге таба мени лап да ювукъ къурдашым болажакъ Шейит-Ханум Алишева тургъанын билмей эдим. Шо къысMATны бир белгиси тюгюлмю дагъы?! Ондагъы Ватанына бакъгъан якъдагъы гъасиретлик, сююв ахырда магъа да юкъгъандыр...

– Шо йылларда Адабият институтда сизин булан дагъы да кимлер охугъан?

– Мени булан бир курсда пагъмулу табасаран шаир Шамил Казиев, даргили язывчу, драматург Райисат Ибрагъимова охуй эди. Институтгъа бизден алда тюшгенлени арасында лак шаир ва язывчу Казбек Мазаевни, къумукъ шаир ва драматург Атав Атаевни, тизив лезги язывчу Расим Гъажиевни, авар шаир Абдулла Дагъановну эсгермеге боламан. Ногъай шаир Кадрия Темирболатова буса общежитиедеги хоншум эди. Башлапгъы курсларда оьр адабият билимлени табасаран шаир ва язывчу Шагъвелед Шагъмарданов, даргили шаир Аминат Абдулманапова, къумукъ шаирлер Супиянат

Мамаева ва Багъавутдин Узунаев, арабыздан тез гетген авар шаир Магъаммат Исаев ва Гъасан Курухов ала эди.

Адабият институт о заманларда миллет дослукъну герти отаву эди. Гъар курсда 50-ге ювукъ студент бар эди: шаирлер, язвчулар, драматурглар, таржумачылар. Бизин булан бирче гележекде Монголияны Президенти этилип сайланажакъ Намбарын Эрхбаяр (ол Михаил Шолоховну монгол тилге гечюрген), белгили эфиоплу язвчу, алим, драматург, гъали США-да Линкольну Университетинде дарслар береген Фикре Толасса охугъаны булан оьктем болабыз.

Бизин поэзия семинаргъа Евгений Долматовский башчылыкъ эте эди. Уллу Ватан даву ортакъчысы, халкъ сюеген белгили йырланы автору, ол бизин учун янгыз абурлу муаллимибиз, насигъатчыбыз туююл эди, гъар студентни кьурдашы, сырдашы эди. Евгений Аронович фашист елевчолеге кьаршы ябуша туруп, Берлинге ерли етишген. Бизин макътавлу Игитибизни, Рейхстагъа байракъ кьакъгъан Абдулгъаким Исмайыловну келпетин даимликге белгили суратында ясагъан йимик, Евгений Халдей май айны шавлалы гюнлеринде немислени дагъытылгъан тахшагъарында Долматовскийни суратын да чыгъаргъан болгъан.

Мен курсумда озгелени шиъруларын даим танкыт этеген, гъар-бир затына илинме себеп табагъан «давлубазгъа» санала эдим. Тюзюн айтгъанда, олар да мени онча «аямай» эди. Шо бизин уллу даражалагъа етишгенбиз деп, хохайып юрюмеге кьоймай эди, гъар сёзню уьстюнде тындырыкълы кюйде ишлемеге борчлу эте эди.

Студент йылланы унутма кюй ёкъ. Биз хыйлы чараларда ортакъчылыкъ эте эдик, кьужурлу ёлугъуларыбыз ва яратывчу командировкаларыбыз бола эди. Тав Алтай, Сибирь, Псков область, Пушкин тавлар, Темиркъазыкъ флот – магъа яратывчулугъумда илгъам берген ерлер. Биз уллу уьлкебизни таныма башладыкъ, янгы кьурдашланы тапдыкъ.

– Дагъыстангъа, ерли адатлагъа, мердешлеге уйренмеге кьыйын эдими?

– Жагъыл заманында бары да зат сагъа тынч, энгил йимик гёрюне!... Жыйгъан мал-матагъыбыз да ёкъ эди. Тек о замангъы язвчуланы арасында биз турагъан ерни таныймайгъанланы, бизде бир сама кьонакълыккъда болмагъанланы мен билмеймен.

Озокъда, яш вакътилеримде мен Дагъыстанны гьакъында бир зат да эшитмеген эдим. Тек улланамны уьюнде, кьайдан гелген буса да билмеймен, кубачилилер этген савут-саба бар эди, байрамларда ва шатлы агълю агъвалатларда шолар барысы да столда тизилип бола эди. Шо заман биринчилей мени бек кепиме гелген Кубачи деген сёзню эшитдим.

Дагъыстангъа мен гелив-гелювюмде гъашыкъ болдум. Балики, шо саялы кьысмагъа мени шу тараплагъа алып гелгенине бир де гьёкюнмегенмен. Мени ич дюньям, ругъум гюнтувуш адамлагъа ювукъму экен деп эсиме геле. Мени 80 йыллыкъ анам буса, дагъыстанлы яшавгъа уйренип, тюшюнюп болмады. Атам оьлген сонг, мен ону Ленинграддан озьюмню яныма, Магъачкъалагъа гелтирген эдим. Къарагъанда, огъар чагъына гёре,

бирден башына тюшген янгылыкъланы кьабул этмеге кьыйын болгъандыр...

Мен Къыбла Уралда, Челябинскиде тувгъанман. Яш йылларым онда оьтген. Оьзюнде хыйлы тавлары ва кёллери булангъы гёзел ерлер. Магъа да тавлу кьатын деп айтма ярайдыр. Озокъда, мен масхара этемен, амма шо сёзлерде де гертиликни бир тююрю бардыр. Сонг атамны башгъа ишге чыгъарды, биз Харьковгъа гёчдюк. Школаны битдирип, аз заман Челябинскидеги пединститутда охудум. Ондан сонг студент яшавумну Москвада узатдым. Шо о замангъы совет агълюлер учун адатлы мердеш эди. Биз барыбыз да бир уллу Ватаныбызда яшайгъанын англай эдик.

Гъали мени уьч Ватаным бар десе де ярай: Россия, Украина ва Дагъыстан. Уралда мени дос-къардашым ва кьурдашларым тура, Украинада мени учун лап аявлу адамларымны–атамны, анамны, эркъардашымны кьабурлары ерлешген. Дагъыстан булан буса мени бютюн яшавум байлавлу: ишим, яратывчулугъум ва мени агълюм, торунларым. Мен орус кьатын гьисапда Дагъыстанда хыйлы затлагъа уйрендим. Инг алдын инамлы, озгелеге пайдалы адам болмагъа герек экенни англадым. Тавлар элини адамлары да мени шо кьастларыма тийишли кьайтарыш этмей кьоймагъандыр деген ойларда кьаламан.

О заманларда Магъачкъалада кёп оруслар тура эди. Тек тамаша болсагъыз да, мени кьурдашларымны кёбюсю дагъыстанлылар эди. Оруслардан буса язвчу Владимир Носов ва Дагъыстан китап издательствону редактору Лариса Голубева булан ювукъ болдум.

Дагъыстангъа гелген башлапгъы гюнлеримден тутуп, сонг озью булан хыйлы йыллар бирче ишлеген Расул Гьамзатов мени биринчи якълавлучум болуп токътады. Шо заманларда олай кёмекни агъамиятлыгъы гьакъында айта турма тарыкъмы?! Мен ону атына бугюн де алгъышлар этемен, ол мени якълагъандан кьайры, озьюню шиъруларын магъа таржума этмеге берди.

Расулну «Мени Дагъыстаным» деген китабын барыбыз да охугъанбыз ва сюебиз. Гъарибизни озь Дагъыстаныбыз бар. Меники де. Буса да мен шо китапны атына бирдагъы бир сёзню кьошар эдим. Мени–анадаш Дагъыстаным! Сёз еругъунда айтгъанда, мени дагъыстан мердешлеге, адатлагъа ювукъ кьурдашым Луиза Ибрагъимова уйретген эди.

– Сиз сапарлагъа, янгы ерлерден гезевлеге нечик янашасыз?

– Яш чагъымдан берли нече де тизив янашаман. Бираз алда Италияда орус тилде мени «Очарованная странница» деген китабым чыкъды. Сапарсыз мен озьюмню яшавумну гёз алгъа гелтирмеге болмайман. Бир заманлар язылгъан озьюмню «Йыракъ янгырыкъ тавушлар» деген поэмама гёре бизин уьлкебизни тарихин ва географиясын уйренме, билме боладыр деп эсиме геле эди. Мени ата-бабаларым Коллюбякинлер XIX асруда Кавказда кьуллукъ этген. Оланы бириси Миргороддан чыкъгъан, башгъасы– Симбирскиден. Уллатам пача офицер болгъан, биринчи бютюндюнья давда ортакъчылыкъ этген, сонг акъ гвардиячыланы сыдыраларында ябушувлар юрютген,



ватандаш давдан сонг улланам булан Сибирге гетген. Онда мени атам да тувган. 1937-нчи йылда уллатамны ва улланамны анасын халккны душманы деп, лагерлеге бакъдырган. Атам дав башланганда, Москвадагы темирёл транспортну инженерлерин гъазирлейген институтну студенти эди. Гённюлю кюйде фронтга гетген. Москва, Киев, Будапешт учунгу къанлы давларда ортакчылык этген, эки керен яраланган ва сакъат болуп уюне къайтган.

Анам Ленинград къамавну лап къыйынлы заманларын башындан гечирген. Огъар къыш вакътиде устю бузлаган Ладога озенден охтюп, ахырда Челябинскиге етишмеге насип болган. Шонда огъар насибине атам да ёлукъган. Сёз ёругунда айтганда, анамны бары да дос-къардашы Ленинградга къайтган. Бугюн де онда мени хыйлы ювукъ адамларым тура. Муна шолай география! Шону гъакында мен озюмню шиъруларымда айтганман.

– Къатынгишиге шаир болмаккны маънасы недир? Яратывчулуккуну да, агълоню де бир-бирине нечик байлама бола?

–Къатынгишини къысматы бир заманларда да тынч болмаган – шолай бизге буварылгандыр, шолайдыр бизге этилген яzyw. Бизде Дагъыстанда агълю яшавга айрыча агъамият бериле –шо бизин жамиятны гючю де, менлигин де гёрсетеген бир белгиси де дюр. Поэзия буса, дагъы да бек тамаша болажакъсыз,юрегингни дертлер къуршап, пашман ойлагъа дёндюргенде, лап яхшы, таъсирли къапиялы сёзлени тувдура...

–Сиз яратывчулугъуз учун илгъам, ругъ къайдан аласыз?

–«Шаирни иши болмай.Шаирни къысматы бола». Блокну белгили шо сатырлары даимликге айтылган сёзлер. Балики, озюмню,Ватанымны къысматындан айырма бажарылмайган яшавумдан, ону акъ ва къара мюгълетлеринден, замандашларымны макътаву

ишлеринден, анадаш топурагъымны сююнчлю ва къайгъылы гюнлеринден, халкъ авуз яратывчулуккуну битмейген хазнасындан илгъам аламандыр. «Шиърулар язылмай, шиърулар бирден тува»,–дей эди инг яхшы насигатчыларыбызны бириси Андрей Вознесенский. Тек шолар тувсун учун шоллагъа шиъру деп ат тагъылып адабиятга гирер, къалар учун шаирде тилни билегенден къайры, пагъму да болма тарыкъ. Поэзия къысмагъа айланма бола, амма, къысматынгни поэзияга айландырмагъа оьтесиз къыйын. Бир гезик мени «Кавказ тептер»деген янги китабым чыккында Фазун Алиева: «Марина яшав-намесине гёре шаир тюгюл, къысматына гёре шаир», – деген эди. Шону булан бары да зат айтылгандыр.

–Сизин Дагъыстанда шаирден эсе, таржумачы гъисапда артыкъ таный десем янгылыш болмасман. Къайсы асарланы устындеги иш айрокъда эсигизде къалды?

–Инг алдын Расул Гъамзатов булан тыгъыс яратывчулукъ байлавлугъум бар эди. Ону «Ахульго», «Суд юрюле»,«Концерт» деген поэмаларын гёчюргенмен. Тюзюн айтганда, мен таржума этмеген дагъыстанлы шаирлени атларын эсгермеге тынчдыр(кюлей)... Москвада ва республикадагы издательстволарда гъар тюрлю йылларда мен этген таржумалар булан Етим Эминни, Йырчы Къазаккны,Сулейман Стальскийни, Гъамзат Цадасаны,Юсуп Хаппалаевни, Анвар Гъажиевни ва олай кёп озгелени асарлары чыккыган.

–Шаирлеге гъали яшамагъа тынч тюгюл. Пачалыкъ оланы алда, совет заманларда йимик якъламай...

–Дурус, о заманларда китаплар пачалыкъ басмаханаларда уллу тиражлар булан чыгъа эди. Мени биринчи «Ата яккны ярыгъы» деген китабымны тиражы 10 минг эди. (гъалиги кюлкюлю 200-300 экземплярлыкъ тиражлар булан тенглешдирмеге кюй де ёкъ). Шо китабыма баш сёзю Расул Гъамзатов язган эди. 1983-нчю йылда Италияны тахшагъары Римде огъар «XX асруну инг яхшы шаири» деген премия тапшурулган эди. Онда «Совет китап» деген тюкенге гирип, мени китабымны гёргенде бек тамашагъа къалган. Ондан сонггу йылларда мен 20-дан артыкъ поэзия китапларымны чыгъардым, тек биринчисине йимик дагъы бирисине де сююнмедим...

Бугюн поэзия китаплар аз чыгъарыла ва осал сатыла, тиражлары къутсуз, китапханаларда алда йимик сатып алмай десе де ярай.. Озокъда, озюнню акъчанга чыгъарма боласан, тек гъар кимни шогъар харжы етишмей. Гъали типография къуллукълар бек багъа токътай. Буса да шо адабиятны, яzywчуну сёзюню агъамиятлыгъын ва тарыкылыгъын гери урмай.

Бугюнгю дюньяны компьютерлер елегенине тамаша болма тюшмей. Жамият яшавда сёзлени герти усталары артга теберилген. Телефон булан байлавлукълар алгъа чыккыды. Тек гъар-бир зат сёзден башлана, шо сёзю маънасы терен, герти болган сайын яш наслу да шогъар артыкъ агъамият бережек, яшав маънасы этип танглажакъ.

**Лакъырлашывну юрютген
Гюлнара АСАДУЛАЕВА**

Кимни янын тутасыз?



Шондан сонг, эки де якъны дос-къардашы кършалып, масъаланы маслагъат булан чечме бажарылды. Ондан къайры, болгъан агъвалатны хабары эки якъгъа яйылмасын учун бек къаст этди. Полициялагъа арзалар да яза турмады. Амма къарагъанда, шону бютюн махлукъгъа яйма сюегенлер табылгъан.

Интернетни къоллачуларыны сесленивлерине гёре, 80 проценти спортсменни янын тута, ол бек дурус этген деп гысаплайлар. Сайки, Дагъыстанда эдеп-къылыкъ дазулардан чыкъмагъа ярамай. Озокъда, жагъил адамлар овзлени гыслерин шолай ачыкъдан гёрсетегенине мен де рази тююлмен. Тек видеороликде жагъиллер бир-бирине айтагъан сёзлер чалынмай. Адатланы якъчысыман деп юройген спортсмен нечик сёзлени къоллагъаны, не къайда да олагъа айыпларын салгъаны билинмей къала.

Бу агъвалат бираз алякъда Магъакъалада «Этажи» деген сатыв центрда болгъан. Тек шону булан байлавлу видеороликни Интернетде бугюнлерде ерлешдиргенлер. Балики, сизин арагъызда да шону гёргенлер бардыр. Ким, не мурат булан салгъаны мекенсиз. Неге мени эки жагъил адамны арасында болгъан ябушув айрыча теревюмню тартды? Бизде чи гъар гюн йимик сен-менлеге чыгъып, масъалаланы юмурукъланы кёмеги булан чечегенлер ёлугъа. Неге тююл, шо тогъатаргъында кимни янын тутагъанына токъташып болмай тураман.

Шо гюн центрны оърдеги къабатындан эсколатор булан улан ва къызъяш тюшюп геле эди. Олардан эки метр оърде жагъил адам токътагъан. Бир мюгълетде бир-бирин къучакълашгъан черлер оъбюшме башлай. Шо оланы арты булан гелеген адамны бек кепине гелмеген, уллу эдепсизликге санап, чыдап болмай айып этген. Канзилерден тюшгендокъ, оъзюню сююв гыслерин яшырып болмайгъан жагъил адам огъар гючю-къуваты бар чакъы юмуругъу булан бетине ура. Балики, къызъяшны алдында осал болуп гёрюммеге сюймегендир. Тек талайсыз, ол ургъан адам низамсыз ябушувланы бир нече керен чемпиону экенни билмеген. Абзаргъа чыкъгъанда, спортсмен оъзюню бары да гюнерлерин къоллап, шо яшны тююп, гъанкю ийисин чыгъара, ол йыгъылып эсин тас этгенде де аягъы булан ону бетине тебе. Оьтеген-барагъан эренлер къошулуп, боксёрну токътатмагъан буса, бу ишни ахыры яхшы битмежек эди.

Бириси якъны «сесленген» кююне къарагъанда, шо онча да эдепли, эргиши чыдардай сёзлер болгъандыр деп эсиме гелмей.

Биз гъар гюнлюк яшавубузда юз тюрлю пакарсызлыкъларгъа рас болабыз. Уллуланы, гиччилени хатири къалдырыла, балконлардан гече де, гюн де чёп ташлана, ёллардагъы низамсызлыкъларны чы айта да турмайым... Неге спортсменлербиз деп, тёшюне къагъып юройгенлени шогъар байлавлу сеси чыкъмай? Тюзюн айтгъанда, шо видеороликге къарап, мен гысил чыгъармагъа алгъасамас эдим. Балики, сиз башгъачалай ойлаша бусагъыз да ярай.

Интернет мени баргъан сайын тамашагъа къалдыра. Шондан нечакъы бола буса да арекеде турма сюер эдим, амма, ишим къоймай. «Этажидеги» агъвалатны гъакъындагъы видеороликни ким ерлешдергенин биз билмейбиз, тек авторлугъун бир де яшырмайгъанлар да бар. Мисал учун, Дагъыстанны юрт хозяйство министерлиги бираз алда оъзлени сайтына салгъан роликге, гъатта, РФ-ни Пачалыкъ Думасыны депутатларына ерли сесленме тюшген. Роликде юртну ичи булан барагъан къойланы къабургъаларына сыр булан бизин асгерчилер Донбассда къоллайгъан уллу Z гъарп язылгъан. Сиз шону маънасын нечик англайсыз? Мен чи шону, лап йымышакъ этип айтгъанда, гюнкъалыкъларгъа гысаплайман. Балики, министерликде де шону англагъандыр ва роликни сайтындан тез тайдыргъан.

АЛАВ АЛИЕВ

Тюркияны «Оьлю денгизинде» гезедик



Памукькъаладагы античный Иерополис шагъарны къапулары



(Башы алдагы номерлерде)

Бир гюн эртенги ашдан сонг, бизин группабызга байланган гидибиз татарлы къыз Камилла Шафигуллина Олюденизге ювукьда ерлешген, кимге де таъсир этеген атив ерлеге экскурсиягъа ёл чыкъмагъа имканлыкь барны айтды. Ол бизге тарихи ерлери, дарман сувлары булан белгили Памукькъаланы да, бир уллу такъалыбакъалар да, краблар да юзеген «Дальян» деген озьенде юзюп, геземекни таклиф этди.

Озокьда, бу экскурсиялар гъавайын тюгюл эди. Памукькъалагъа (Мамукь къала) 62 доллар, «Дальян» озьенни исбайлыгъын гёрмеге сюе бусакъ—49 доллар телемеге тарыкъ эди. Шогъар эртенги ва тюшашлар да гире. Биз де шунда да гелип, Памукькъаланы гёрмей, краб ашамай гетебизми деп, ёравларын атив гёрюп разилешдик.

Танг билингенче, эртен сагъат 5-де, Памукькъалагъа тербендик. Неге тюгюл, биз турагъан ерден онда ерли 3 сагъат юрюмеге тюше эди. Биз ёлда хыйлы гиччирек шагъарлардан, юртларын да оьтдюк. Бу сапарыбызда бизин тюрк жагъил къатын Севиле Чошкун гъар-бир затны гъакъында хабарлай туруп, ёлубузну узата эди.

Мугла деген шагъарындан оьгюп барагъанда ону тарихи булан бироз таныш этди. Биринчи ону тамурундан гелеген аты Моболла деп юрюлген. Шо ерлерден бырынгъы греклер яшагъан Родосну территориясы башлана болгъан деп англатды. Тюзю, шо шагъар ерлешген ер Родос пачалыгъына гирмеген деп гысап этелер. Бу шагъарда бырынгъылыкьдан къалгъан эсделиклер кёп тюгюл. Шону ичинде бизин эрадан алдагы II асругъа элтеген язывлары булангъы ерлер табылгъан. 2018-нчи йылда археологлар тавларда бырынгъы грекдени Диагоро Родос деген боксёруну къабурун тапгъанлар.

Ондан къайры да, археологлары ахтарывларын сонг бырынгъы грекдени о заманларда айтылгъан балыкъчысы Файносу вилласыны гесеклери сакълангъаны ачыкъ этилген. Ол бек бай адам болгъан. 1420-нчи йылда Осман империяны къолуна тюшгенде шо шагъар Ментеше санджакны административ центры бола. Тюрк республикасы къурулгъанда, шону аты алышынып, Мугла деп юрюле. Севиле хабарлагъан кюйде, бу шагъарда 1344-нчи йылда къурулгъан Уллу межит сакълангъан. Олай да, 1495-нчи йылда, къурулгъан Куршунлу межит, дагы да XVIII асруда янгыртылгъан Конакалты Хан ва Ягджылар Хан деген караван-сарайлар айрыча ерни тута. Оланы бириси—сурат галерея, экинчиси сатыв-алыв учун къоллана болгъан. Мугла шагъарны эски кварталыны тавтюп боюнда, Сабурхан деген майданыны янында XVIII-XIX асрулардагы 400-ге ювукь уйлер гысапгъа алынган. Аслу гъалда шолар—османлыланы, тюркдени стилинде ишленген уйлер. Шоланы кёплерин ярашдырып да туралар. Бу ерде эсгерип къойма сюемен, тюрклер бырынгъы эсделикге оьтесиз абур эте, оланы янгыртып сакъламагъа да къасткъыдалар.



Памукькъаланы янындагы Денгизли шагъар

Мугла олай кеп уллу шагъар да тюгюл. 2019-нчу йылда оьтгерилген гьисап алывлга гере, шонда 74 минг 371 адам яшай. Оьзю–тавлар булан яшыллык кьуршагъан алив шагъар.

Тюсю, биз автобусдан тюшюп, шагъарны ичинден айлана турмадыкь. Памукькъалагъа алгъасай эдик. Памукькъалагъа етишгенче, ону ювугъунда бирдагъы бир алив Денизли (Денгизли) деген шагъары бар. Бир вакъти шо шагъаргъа ювукь болуп барагъанда Севиле Чошкун, бизге бир уллу бийик тавну гьрсетип: «Шону башына тергев этигиз, хоразгъа салынган 2 метр бийиклиги булангъы памятникге къарагъыз»,– деди. Тамаша болуп, бизде чи тийишли адамлагъа да эделиклер салмагъа болмайбыз. Мунда буса лап бийик тавну киллесине, бары халкь гьереген ерге хоразгъа бир алив памятник этгенлер. Мен оьгар: «О хораз эделик салар йимик не гьонер этген, шону не маьнасы бар?»– деймен, кюлей туруп. Ол бизге шогъар байлавлу кьужурлу хабар айтды. Денгизли шагъарны белгиси–хораз. Неге тюгюл, онда йырлайгъандай узакь заман кьычырагъан хоразлар сакълайгъанлар бар. Бир хораз ара бьлмей, 37 секунд кьычырып, рекордлар язылагъан Гиннесни китабына да гирген. Шо саялы хоразгъа эделик салгъанлар. Шо хоразны тавушун язып алган, биз де шогъар тынлап, бек тамаша болдукь.

Севиле Чошкан хабарлагъан кюйде, археологлар къазып, шо ерлени тамурларын ахтаргъанда, хеттсий, дагъы да олардан алдагъы девюрлерде де шонда адамлар яшагъан. Бырынгъыда буса греклени бек агъамиятлы Аттуда деген шагъары болгъан. Шо бырынгъы грек ва рим девюрлерде де оьмюр сьорген, эжелги заманлардагъы Иераполь ва Лаодикия шагъарланы кьырийында ерлешген. Византия девюрде де шайлы оьсген шагъарланы бирине гьисапланган. Сонг артда тюрклер о ерлени елп алган. Сельджукланы девюрюнде шо Денгизли шагъаргъа Лаодикияны халкьын гьечьорген.

Арапланы айтылган дюньяны гезеп юрюген, сатыв-алыв булан да машгъул болгъан белгили сапарчысы Ибн Баттута бир ерде о шагъардагъыланы гъакьында булай эсгере: «Жумагюн намазлар этмек учун шонда 7 межит кьурулгъан. Бек гьезел бавлары, тезден берлиги дарман сувлары бар. Аслу гьалда гъар тюрлю саният булан грек кьатын-кьызлар машгъул. Неге тюгюл, онда греклер яшай. Олар бусурманлагъа таби бола, солтангъа налоглар телей».

Лаодикияны халкьы шонда гьчгенде VII асруда шо бир замангъы греклени шагъарына Денгизли деп ат кьоя.

Олар шо шагъарны сатыв-алыв юрютмеге бек онгайлы ерде ерлешген деп гьисап этген. XI асруда буса сельджуклар о шагъарны башгъа кюйде кьургъан.

2018-нчи йылгъы халкьны гьисап алывундан сонг Денгизли шагъарда 646 минг 278 адам яшайгъаны ачыкь этилинген.

Ёл бойну узагъында дьрт де якьны аливлюгюнден ругълана туруп, Памукькъалагъа етишдик. Бек гъайран тамашалыгъы булангъы, аппа-акь мамукь йимик бийик, сигьрулу къалагъа ошай. Шо айланмалар йимик гелеген, тиклиги де бар тавда ерден чыгъагъан кальций булангъы дарман сувлар агъыла туруп, шо ерлерде ванналар болуп кьалгъан. Шоларда кьувлуйгъан изумрут тьосдеги савлугъуна пайдалы дарман сув жыйылгъан. Яланаякь, сакь болуп юрюмесе, аякъларынгь сыргъалап, дегереп гетмеге бола. Шо гъайбатлы

Мамукь къланы башындан бары да ер, кьырийындагъы шагъарлар гьерюне.

Бу ер ЮНЕСКО деген бьютюндюнья бирлешген кьурумуну варислигине гирген.

Шону атына байлавлу ерли халкьны арасында уйдурма юрюле. Эжел заманларда Памукькъала деп бир жагъил кьыз болгъан. О ончакьы алив кьыз болмагъан. Шо саялы да ону булан бирев де уйленмеге сьуймеген. О кьыз шогъар бек кьыйналып тургъан. Артда сонг оьзю учун бир къарар кьабул эте. Шо кьыз бир бийик тавдан атылып, оьлмеге токьташа. Тек кьысмагъа огъар оьлмеге буюрмай. Шондан атылгъанда, ол жабаргъа тюгюл, дарман сувлар чыгъагъан шо ерге тьюшюп, эсин тас эте.

Шо вакътиде, ону насибине, шо ерден бир бек бай адамны уланы оьтпю бара болгъан. Ол токьтап, эссиз-пуссуз ятгъан кьызны янына барып, гьетерип, уьюне алып гете. Бираздан Памукькъала эсине геле. Жагъил улан ону аливлюгюне къарап, шоссагъат гъашыкь бола, узакь кълмай, экиси де уйлене.

Бу уйдурманы маьнасы Памукькъала янгъыз савлугъун беклешдирегенден кьайры да, ону минерал, гъар тюрлю пайдалы элементлерден бай дарман сувлары адамланы алив эте демеге сьуелер. Шону учун Египетни айтылынган пача кьызы Клеопатра да шонда кирине болгъан дей. О гъакьда гелеген номерде эсгерермен.

ПАХУ ГЪАЙБУЛЛАЕВА



УЪЧ

КЪЫЗАРДАШ



Къызардашлар—Анаханум, Гюлбахар ва Динара, уйленгенче Рамазановалар, Дагъыстанны Хив районундагы Кандик деген бырынгы юртунда тувган. Юртга айланч тав ёллар булан барагъанда, бирден озюмден пурмансыз А. Чеховну «Уъч къызардаш» деген белгили асары эсиме тюшюп гетди. Тек биз озлени гъакъында хабарлама сюеген къатынланы къысматы булан ювукъдан таныш болгъанда, эшитгенде орус язъвчуну пьесасына ювукъ болардай янгыз эки зат къала. Биринчиси — оланы да эркъардашы бар, бир тюгюл—беш. Олар табасаранлыланы арасында тезден берли юрюлеген мердешге гёре, кёп яшлы агълюде озген. Экинчиси де — загъматга, загъматны адамына янашыв. Эсигиздеми Чехов асарында не деп айта? «Инсан, ким болса да, тер тёгюп ишлемеге герек, шо ону яшавуну, насибини, оър гъислерини аслу маънасы ва мурады болма тюше».

Биз айтагъан къызардашланы да загъматга, элине, уллу Ватанына бакъгъан якъдагъы сююв, яшав нече тюрлю къыйынлыкълар тувдура турса да, бир де алышынмагъан. Оланы шолай бютюн оьмюрю топуракъга къуллукъ этип гелген ата-анасы— Сафар ва Агъамурат Рамазановлар тарбиялагъан. Сёз ёругъуна айтгъанда, бу юртдан чыкъгъан 87 жагъыл адам бугюнлерде асгер къуллугъун кюте, биринчи гюнлеринден тутуп, Донбассда юрюлюп турагъан дав чараларда ортакъчылыкъ эте.

ЭКИНЧИ ЯШАВ

Бир де алышынмайгъан асил мердешлер, бирлик, сыкълашыв, башгъасы учун жанын аямайгъанлыкъ—бу агълюню аслу байлыгъы деме ярай.

Къызардашланы уллусу Анаханум озюню бир бюйрегин эркъардашы Мавзутдинге бергенли, арадан 14 йыл озген. Мавзутдинге къышда къотанда яман сувукълар тийип, эки де бюйреги ишлемейген болуп къалгъанда, Анаханумга 33 йыл бола эди. Эркъардашына алгъасавлу кюйде операция этмесе ярамай эди. Рамазановланы къайсы да ювукъ адамына

кёмеке гелмеге гъазир эди. Тек врачлар айтгъан кюйде, янгыз Анаханумну бюйреги Мавзутдинге бары да якъдан къыйыша эди...

—Савлукъ сакълав министерликни кёмеги булан биз эркъардашыбыз булан шо тайпа операцияланы этеген Москвадагъы илму институтга бардыкъ. Операциядан сонг мени больницадан эки жумадан чыгъардылар, Мавзутдинге врачланы тергевюню тюбюнде эки ай ярым турмагъа тюшдю. Мен ону учун бек талчыгъа эдим, Аллагъутаалага бары да зат яхшы болсун деп дуалар эте эдим. Ол мени эшитгенине эпсиз шатман,— деп, Анаханум о заманланы эсге ала.

—Мавзутдин—художник, Дагъыстан педагогика институтну чебер училишени битдирген. Биз агълюлерибиз булан бирче Дербентде турабыз. Мен огъар шо балагъ тарыгъанда, яшавун узатмакъ учун къайсыбызны да бюйрек тарыкъ деген масъала арагъа чыкъгъанда бир мюгълетге де шекленмедим, ойлагъа тюше къалмадым. Шо вакътиде мени озюмню агълюм, эки яшым бар эди. Гиччи къызардашларымны буса, аналыкъ бираз гележекде къаравуллай эди. Ондан къайры, эркъардашым авругъанча мен тюш гёрдюм. Бир тамаша сигърулу тавушлар къулагъыма: «Анаханум, Мавзутдинни яшаву сенден гъасил бола»,— деп шыбышлай эди. Билемисиз, шо операциядан сонг, мени айрокъда талчыкъдыргъан не болду? Москвада да, Дагъыстанда да мен шо бюйрегимни эркъардашыма гёнгюллю кюйде бергениме шекленгенлер бар эди. Сайки, дос-къардаш мени борчлу этген, бермесе ярамайгъан гъалгъа салгъан. Къайтып-къайтып эсге аламан ва юрегим ярылма аз къала. Къарагъанда, бизин яшавубузда эдеп-къылыкъны гъакъындагъы англавлар бёттебен айлангъан,—деп узата Анаханум.

ЯНГЫ ЯШАВ

Экинчи къызардашны, Гюлбахарны къысматы да шолай тамашагъа къалдыра. Ол озю булан бир класда охугъан, хоншуда турагъан улангъа эрге бара ва олагъа эки уланпав тува. Яшай, ишлей эди, уый-абзар булан

долана, яшларын ѳсдюре эди. Тек бирден оланы аглю къапуларына къарабалагъ къагъып гележегин къаравулламай эди. Яшларыны гиччиси къан булан байлавлу бек къоркъунчлу лейкомия аврувгъа тарый. Ону аркъсюегиндеги майланы алышдырмаса ярамай эди. Агъасыны майы къыйышмай. Къорув къаравулламагъан якъдан гелип къалды. Гюлбахар эгизлер тапгъанда, оланы бирисини аркъамайы агъасына бек къыйышагънын билгенде, алгъасавлу кюйде операция этгенлер. Иниси агъасына янгы яшав савгъат этген.

БАЛАГЪ ЯНГЫЗ ГЕЛМЕЙ

Къызардашланы гиччиси Динара Гюлбахарны эрини зукъарисине эрге бара. Къызардашлар Кандикде уллу абуру бар Исмайыловланы тухумунда бир-бирине гелинлер болуп токътайлар. Олар бек дос кюйде яшайлар. Бугюн гъарисини азында 5 гъайваны ва 25 малы бар. Гюртюрлени, къазланы, тавукъланы чы санавун айтма да айтмайбыз. . .Юртда барысы да шолай яшай. Неге тюгюл, башгъа иш ёкъ.

Шолай къаныгъывлу загъмат тегювде йыллар ѳвдю. Тек къызардашланы гиччисине яш тувмады. Бирче яшап, арадан 10 йыл ѳтнуп, гъалиги медицинаны бары да къайдаларын къоллап битген сонг, Динара эри булан аглюсюне ата-анасыз къалгъан етим яшны алма токъташа. Шону ким буса да этип болагъан заг тюгюл. Янгы тувгъан нарыстагъа бирден ата-ана табылгъанда, огъар бир жума да болмай эди. Динара шо агъвалатны ѳзюню яшавуну инг насипли гюнюне гъисаплай. Гъали оланы уланы Муратгъа 11 йыл битген. Школада охуй, ѳзге тенгилери йимик, бир-бирде ёнкюй, амма ата-анасына гъар-бир ишинде кёмек этмеге къарай ва гележекде врач болма сюе. Тухумунда дагъы бирев де аврумасын учун бажарывлу касбучу болмагъа сёз бере.

Динара Мурат эрте-геч башгъа анадан тувгъанын билежегин англап, огъар ѳзгелер шыбыр-гюбюрлер юрютгенче, болгъан ишни бар кююнде хабарлама токъташа.

–Магъа, арадан заман гетип, Мурат ѳзюню герти анасын табып къоярдан къоркъмаймысан деп сорайгъанлар бола. Къоркъмайман. Эгер де, магъа шулай тизив яшны тапгъан ана къаршы болса, мен огъар бизин аглюге этген савгъат учун гъакъ юрекден баракалламны билдирежекмен. Мен гъар гюн огъар савлукъ ёрайман, алгъышлар этемен, эгер де, шо къатын бирдагъы яш табып, ону да сакълама сюймесе, мен экинчисин де, уьчюнчюсюн де аглюме алма гъазирмен. Мен Муратны инилери, гиччи къызардашлары болгъанны сюемен,–деп сыр чече Динара.

–Бир-бирде эр-къатынны хыйлы заман яшлары болмай олар айрыла. Аглюлер тозула. Тек гъариси янгыдан башгъа черлери булан ожакъ къургъанда, олагъа бирден яш тува. Бизге де дос-къардаш шолай этигиз деп къаныкъгъан эди. Тек биз бир-бирибизни сюебиз чи ва бизин айырып болардай гюч ёкъ. Мен эриме бары да якъдан разимен. Ичмей, хатиримни къалдырмай, бары да якъдан мени герти аркъатаявум деп, ташдырып айтмагъа боламан,–дей Динара.

ЭКИНЧИ КЪАНАТ

Гертиден де, Анаханумну, Гюлбахарны ва Динараны тизив аглю черлери бар. Олар оланы экинчи къанатлары десе де ярай. Мисал учун, агъа-ини Исмайыловлар гъар тюрлю абзар-уый къуллукъну кютмеге бир де тартынмайлар ва къатынларына кёмек этегенлигин биревлер йимик илыкъ ишге санамайлар, бырынгъы адатлар бузула деп де гъисапламайлар.

Анаханумну эри ол эркърдашы учун донор болма сюе деген хабарны эшитгенде, къатыныны савлугъуна зарал болмасын учун авруйгъан къайынуланына ѳзюню буюрегин берме сюйген. Амма адамны сакъалына акъ гиргенде, онда бир тюрлю алышынывлар бола буса да ярай. Яшлары ѳсген, бираздан торунларыны да тойларыны тёрюнде болуп, гезикли аглю яхшылыкъны ѳтгерме тюшежек деп турагъанда, Анаханумну эри бирден Россияны темиркъязыкъ бойларына къазанма деп гетип, онда башгъа къатын булан уйленип яшай.

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА



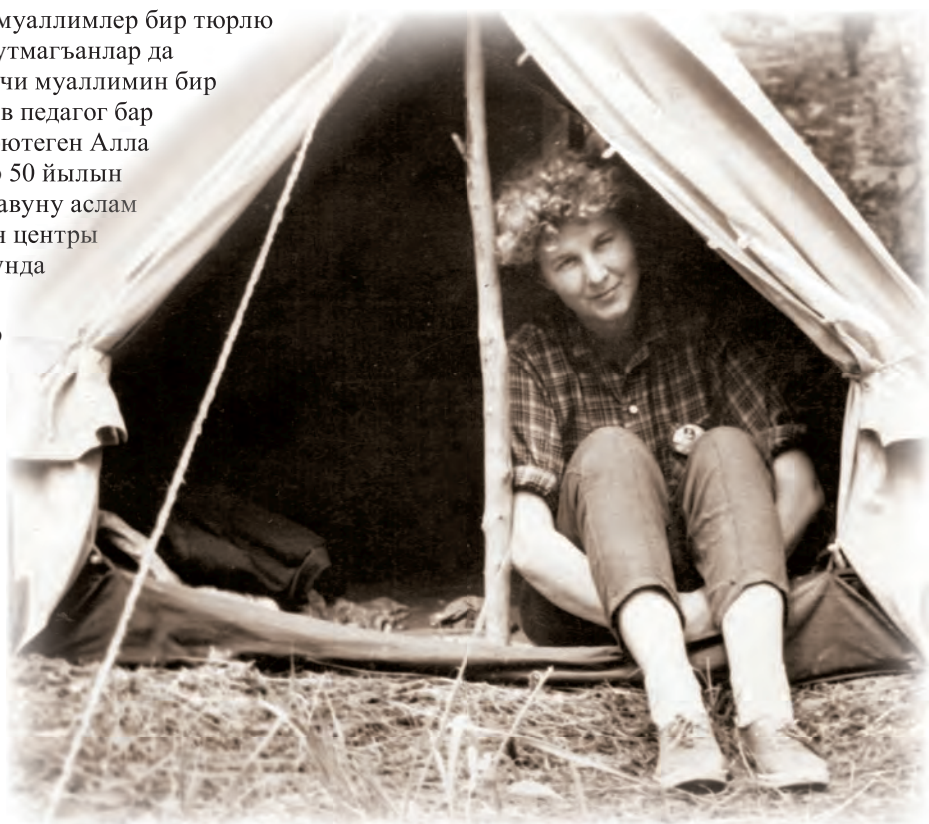


Заманны токътатма кюй ёкъ.
Озьюбюз де алышынабыз,
айланабыздагы дюнъя да алышына.
Тек девюрлер бёттёбен айланса да,
бютюн яшавунг булан байлавлу даим
бир кююнде турагъан затлар бар:
эл, ата-ана, анадаш ожакъ, авлетлер,
къурдашлар, оъктем болагъан
Ватанынг, биринчи сююв, янгы чечек
ачгъан сиренни ийиси, эртенги чыкъ,
гюнню тувулунуву, янгурдан сонггъу
энемжая, бюлбюлню чарнаву, гюзде
къыбла якълагъа уьчгюл болуп уча
барагъан турналар... Шу эсгерилген
чакъы аламатда инсан учун аявлу
ким, не зат етишмей экен? Озокъда,
сююмлю школабыз ва биринчи
муаллимибиз—яшавубуздагы лап
ювукъ адамларыбызны бириси.

СЮЮМЛЮ МУАЛЛИМИБИЗНИ ЭСДЕЛИГИНЕ

Балики, озлени къысматында школа ва муаллимлер бир тюрлю себеплеге гёре онча агъамиятлы ерни тутмагъанлар да бардыр. Амма адамланы кёбюсю биринчи муаллимин бир де унутмай. Бизин яшавубузда да шолай тизив педагог бар эди—клас ёлбашчыбыз ва химия дарсланы юрютеген Алла Ивановна Багдуева (Ушакова). Ол оьмюрюню 50 йылын школагъа ва охувчулагъа багъышлагъан. Яшавуну аслам янын, республиканы тарихи, маданият ва дин центры деп гысапланагъан Лак районну Кумух юртунда оьтгерген.

Алла Ивановна 2019-нчу йылда гечинген. Шо заман ону булан бирче яшавубуздан не буса да бир бек агъамиятлы зат гетгенин сездик, англадыкъ...Ол бек саламат, рагъмулу ва ачыкъ адам эди, бир-бирде, гъатта, яшдай оьтесиз акъпейилли бола эди. Оьр даражалы касбучу-химик, оьзю танглагъан муаллимлик, насигъатчы, тарбиялавчу ёлуна алапагъа кютеген борчгъа йимик янашмай эди. Ёкъ! Гъар гюн, гъар сагъат не заманын, не гючюн аямай билим беривге бютюн жанын салып яратывчу кюйде янаша эди, гёземелик учун этмей эди ва биз ону охувчулары шону гёре, эс эте эдик ва муаллимибизге бакъгъан якъдагы уллу гьурмет артса тьогюл, бир де кемимей эди.



Йыллар оьте туруп, биз ону булан сийрек ёлугъагъан болдукъ. Артдагъы гезик 2013-нчю йылда ону торунуну тоюнда бирче олтуруп сыр чечген кююбюз бир де эсибизден таймажакъ. Тек адамгъа абур этивню даражасын белгилейген ёлугъувланы санаву тюгюл экенни англайбиз. Этген рагъмулу ишлери – шолардыр гъар инсанны герти къыйматын токъташдырагъан белги!

Бугюн сююмлю муаллимибиз яныбызда ёкъ да, абурлу дагъыстанлы журналны бетлеринден ол оьтген четим, къужурлу, макътавгъа лайыкълы яшавуну гъакъында хабарлама сюебиз. Муаллимни бек жаваплы ва асил касбусун танглама токъташгъан уланлар ва къызлар ондан уьлгю алсын!

Алла Ивановна 1936-нчы йылда Приморск крайны Рухлово деген шагъарында Къызыл Армияны офицерини агълюсюнде тувгъан. Атасы – Иван Васильевич Ушаков 1939-нчу йылда Халхин-Голдагъы Япониягъа къаршы давларда ортакъчылыкъ этген. 1946-нчы йыл болгъанча Монголияда темирёл асгер полкнун штабыны начальнигини борчларын кютюп гелген. Анасы–Анна Максимовна Ушакова (Михайлова) дав йылларда Благовещенскни къырыйындагъы колхозну председатели болуп ишлеген. Эри оьлген сонг, дёрт де яшы булан Сочиге гёчген. Орта школаны Алла Сочи де битдирген.

1958-нчи йылда Алла Ушакова Ростовдагъы пединститутну тамамлагъан сонг, Дагъыстангъа бакъдырыла. Башлапгъы дёрт йыл Чечен-Ингуш республиканы дазуларында ерлешген Новолакдагъы орта школада ишлей. Шо заман школаны директору тизив ёлбашчы, оьр даражалы касбучу ва яхшы психолог Магъаммат Идрисович Идрисов эди. Алла Ивановна школада муаллимлер етишмейген саялы, химиядан ва биологиядан дарсланы юрютегенден къайры, математика, орус тил ва адабият предметлени де оьз бойнуна ала. Ондан къайры, класны ёлбашчысы гъисапда охувунда артда къалагъан яшлар булан къошум дарслар юрюте.

Ону учун педагогика дазулардан чыкъма ярамайгъан, бир токъташгъан илму тюгюл эди. Ол гъар-бир ишине яратывчу кюйде янаша эди. Мисал учун, оьзюнде поэзияны, адабиятны гъакъында сёз юрюлеген клас сагъатларда бир заманда да низамны, ким не къыймат алгъаныны масъалаларын гётермей эди. Гъар охувчуну юрегине ёл тапма къарай эди. Шо, озокъда, бизин якъдан да сесленив тувдурмай болмай эди. Биз ону экинчи анабыздай гёре эдик.

Шо заманларда Алла Ивановнаны сиптечилиги булан школада оьзбашына чалышагъан чебер кружок къурулду, гечге таба кружок турист-тарих секциягъа айланды. 1959-нчу йылны къыш ва язбаш айларында чебер коллективибиз Новолак ва хоншу Къазбек районланы юртларында хыйлы концертлер гёрсетди. Шо республиканы маданиятгъа ва билим беривге жавап берген къурумланы янындан тергевсюз къалмады. Тавлар элинде школаланы чебер коллективлерини арасында юрюлеген конкурсда бизин школаны кружогу 2-нчи ерни алды. Бизин учун шо уллу уьстюнлюк эди.

Алла Ивановнаны шону булан да токътама хыялы ёкъ эди. Биз 9-нчу класны битдиргенде, загъмат лагерге къурушалдыкъ. Аз заманны ичинде ерли колхозубузну 11 гектар ердеги гъабижайына каза урдукъ. Колхоз оьз янындан тийишли гъагъын тёлеп, бизин 10 гюнге Магъачкъаладагъы яшланы турист станциясына бакъдырды.

Дагъы йылны яй айларында янгы район больницаны къурулуш ишлеринде ортакъчылыкъ этдик ва шонда къазангъан акъчагъа къышда Владикавказгъа бардыкъ, ондагъы заводланы ва фабриклени иши булан таныш болдукъ. Пионерлени уьюнде Янгы йылгъы байрам чараларда ортакъчылыкъ этдик, Осетияны милли театрында къужурлу спектаклге къарадыкъ. . Янгыз Эльбрус тавгъа гётерилип болмадыкъ, чакъ бузукъ саялы канат ёл ишлемей эди.

1962-нчи йылда А. Ушакованы яшавунда янгы девюр башлана. Эри Умари Ибрагъимович Багдурев ва гиччи къызы Вера булан Лак районну Кумух юртуна гёче.

Шо йылны август айыны 1-нде Алла Ушакова Лак районну билим берив бёлюгюню методика кабинетини заведующийи этилип белгилене. Огъар гъар гюн дегенлей, ерли школаланы ишин тергемек учун яв аякъдан яда имканлыкъ болса, атгъа минип, хыйлы чакъырымланы оьтмеге тюше эди. Арадан эки йыл оьтюп, экинчи яшы тувгъанда, школадагъы ишине къайтгъан.

1972-нчи йылда Алла Ивановнагъа декрет отпусагъа чыкъгъан муаллимни орнунда Кумухдагъы орта школаны 9-нчу класында химиядан дарслар юрютмеге таклиф этелер. Оьзюню сонггъу эсге алывларында эсгерген кюйде, шо школада тынчтурмасланы, низамгъа уьйренмегенлени класы гъисаплана эди, педагоглар олар булан ишлемеге оьтесиз сюймей эди. Тек тамаша, Алла Ивановна учун «къыйынлы», «чарчымлы» деп гъисаплангъан охувчулар лап да сююмлю класланы бирисине айлана ва олар 10-нчугъа чыкъгъанда клас ёлбашчысы да болуп токътай. Школадан сонг оланы арасындан белгили алимлер, врачлар, инженерлер, педагоглар, экономистлер чыкъгъан. Лап аслусу олар оьзлеге уллу яшавгъа шагъра ёлну ачгъан муаллимин бир де эсинден тайдырмайлар ва ол оьзлеге берген насигъатларына амин болуп яшама къаст этелер.

Алла Ивановнаны Кумух школадагъы гъаракатына, къурумчулукъ пагъмуларына къарап, районну башчылары огъар Кумух орта школаны директоруну тарбиялав ишлеге къарайгъан заместителени ишин тапшуралар. Шо йылларда юрт муаллимлени коллективине жагъил касбучулар къошула. Алла Ивановна оланы да оьзлени ойлары, хыйлары булан ругъландырма бажара. 1975-нчи йылда Кумухда Уллу Уьстюнлюкню 30 йыллыгъы белгиленген кююн шо агъвалатгъа шагъат болгъанлар бугюн де унутмайлар, даим эсге алалар. Шо гюнню бир мюгълетге гёз алдыгъызгъа гелтирме къарагъыз. Школаны абзарында оьтгерилген байрам чаралардан сонг, муаллимлер, охувчулар къолларында янгъан факеллени де тутуп, юртну къырыйындагъы тавгъа оьрлене ва юзлер



булангы тавушлар булан: «Ер юзюню адамлары зент урсун...»,—деп парахатлыкны гыакында йырлама башлай.

Гъар уллу пачалыкъ байрам школада кѣп заманлагъа эсде къалардай агъвалатгъа айлана эди. Шоланы гъарисини «байракъчысы» Алла Ивановна экенин бютюн район биле эди.

Ол эсге алывларында оьзюню аслу предмети—химияны гыакында бир зат да айтмай десе де ярай. Балики, ол муаллим гысапда оьзю учун танглагъан илмуну гыакында артыкъ, къошум гысапда сѣйлемекни тийишли гѣрмегендир. Сен оьзюнгю оьр билимли химикге гысаплай бусанг, демек, шо тармакъгъа байлавлу яшланы къайсы соравуна да жавап бермеге гъазир болмагъа тарыкъсан. Алла Ивановна гъар дарсына мекенли гъазирлене эди, теманы англамагъан яшлар булан айрыча дарслар юрюте эди, аты айтылгъан алимлер-химиклени яшаву ва илму чалышыву гыакында конференциялар оьтгере эди. Олар да бир заманлар билимлени сырларына юрт школалардан тюшюнме башлагъанын яшланы эсине сала эди.

Тек Алла Ивановна инчесаниятдан, маданиятдан да арек адам тюгюл эди. 80-нчи йылларда школа программалагъа «Агълю яшавну эдеп-къылыкъ къайдалары» ва «Бютюндюнья маданиятны» дарслары къошулгъанда, ол янги имканлыкълар ачылагъаны булан пайдаланып, охувчулары арасында Дейл Карнегини белгили китабына гѣре «Эришивде гертилик тувулунамы?» деген конференцияны оьтгерди. Яшлар шо конференцияда уллу иштагълыкъ булан ортакъчылыкъ этди. Ондан къайры, сююмлю муаллими классика музыкагъа тынглама, англама уьйрете эди.

Алла Ивановна айрыча эсинде къалгъан класланы гыакында айта туруп, школаны 1990-нчы йылда битдирген яшланы айрыча эсге ала. Чарчымлы яшлар буса да, билимлер алмагъа бек талпына эди, бек дос, сыкълашгъан клас эди. Каникулланы вакътисинде колхозда ишлей туруп къазангъан акъчагъа олар Ленинградда болгъан. Эрмитаждан, Орус музейден, Петропавловск къаладан, Пискаревск къабурлардан ва оьзге белгили ерлерден гезеген. Къайтып гелегенде, Москвада Къызыл майдандан ва ВДНХ-дан айланма заман тапгъан.

Пенсиягъа чыкъгъанда, 1997-нчи йылдан 2002-нчи йыл болгъанча ол Кумухдагъы лицейде ишлей эди. 2013-нчы йылда Алла Ивановна Магъачкъалада турагъан уланы Ибрагъимлеге гѣче ва гечингенче оларда яшай.

Биз, ону охувчулары, школаны 1990-нчы йылда битдирген шо «хасмуш» яшларбыз. Четим заманлар эди, тек биз жагъил эдик ва гележекге уллу умутлар булан къарай эдик. Биз Алла Ивановнаны башчылыкъ булан хыйлы чараларда ортакъчылыкъ этгенбиз. Районну колхозларында ва совхозларында ишлегенбиз, орманлыкъларда нарат тереклени орнатгъанбыз. 1988-нчи йыл Армениядагъы ер тербеневден зарал болгъанлагъа кѣмек гысапда сахават концертлер гѣрсетгенбиз, биз ортакъчылыкъ этген конкурсланы, ярышланы эби-баву ѣкъ...

Класыбызны рагъмулу ишлерини кѣбюсюне Алла Ивановнаны гиччи къызы —пагъмулу математик ва педагог Алѣна Багдужева да къуршала эди. Ону ярыкъ эсделигин даим юреклерибизде сакълайбыз.

Оьзге педагогларыбыз бизден бираз арекде турма сюеген класыбыздан уьчевю школаны алтын медальгъа битдирди. Шо да—Алла Ивановнаны къаныгъывлу ишини натижасы.

Алла Ивановна яшавунда янгыз оьр даражадагъы педагог гысапда ерин табып къоймагъан, ол дагъыстанлы улангъа инамлы агълю чери болуп бажаргъан ва тизив агълюню къургъан. Уллу шагъарда тувгъан орус къызъаш бир заманлар институтдан сонг, тавлар элине билим беривню даражасын гѣтермеге геле ва даимге шонда яшама къала. Мунда оьзюню агълю насибин таба, уьч яшны анасы болуп токътай.

Алла Ивановнаны эри Умари Ибрагъимович Багдужевге районда уллу абур этиле эди. Жагъил йылларында спортгъа къуршалгъан, боксдан орта авурлукъда Дагъыстанны чемпиону болгъан. Яшавун юрт булан байлап, хыйлы заманлар Лак районну юрт хозяйство управлениесине башчылыкъ этип гелген. Ол 1994-нчы йыл гечинген. Къызларыны уллусу Вера Магъачкъалада тура ва ишлей. Уланы Ибрагъим школадан сонг Москвадагъы автодорожный институтну битдирген. Республиканы экономика ва транспорт министерликлеринде гъар тюрлю къуллукъларда ишлеген. Гъали Ибрагъим Багдужев ДР-ни транспорт ва ѣл хозяйство министрине заместители болуп чалыша. Торунларыны лап уллусу Сайида белгили дагъыстанлы ва лак йырав Агъмат Агъматов булан уьйленген. Тюркияда яшайлар. Яшлары Алла Ивановнагъа беш торунну савгъат этгенлер ва гъали оланы да 9 авлети бар. **Алла Ивановна Багдужеваны аты Дагъыстанны ва Лак районну билим берив тарихине алтын гъарлар булан язылгъан!**

Т. Магъамматов, Д. Айгунов, М. Шахшаев, И. Далгъатов, Х. Абдуллаева, З. Агъматханова, А. Атаева, Л. Гъюсейнова (Буттаева) ва оьзге муаллимибизни сюеген ва бир де унутмайгъан 1990-нчы йылда школаны битдиргенлер

Агълю, дос-къардаш ва хоншу аралыкълар (Тюрк халкъланы айтывлары ва аталар сёзлери)

Абдал-къонакъ уйню есисин ашатар (*чуваши*)
 Агъайлары бай буса, ашайгъаны май болур (*къазах*)
 Агъангны алдында эниш бол (*шор*)
 Агълосюз эркек–емишсиз терек (*хакас*)
 Агъланы алтын къаласындан анамны къошу артыкъ (*къазах*)
 Агъачсыз къазан къайнамас–анасыз бала ойнамас (*тюркмен*)
 Агъа-ини татывлу буса–ат кёп, гелинлер татывлу буса–аш кёп (*къазах*)
 Айран алма гелген сонг, сукарынгны яшырма (*ногъай*)
 Акъсакъ булан яшасанг, акъсамагъа башларсан (*шор*)
 Алагъанда арслан – берегенде чычкъан (*шор*)
 Ана ою балада, бала ою гъавада (*тува*)
 Ана рази–алам рази (*уйгъур*)
 Ана–уйню берекети (*уйгъур*)
 Ана сют булан гирмеген – тана сют булан гирмес (*къырым татар*)
 Асилсиз атгъа минсе–атасын танымас (*къумукъ*)
 Атасы гёрмегенни, баласы гёрер (*тува*)
 Атасына яхшылыкъ этмегенден яхшылыкъны къаравуллама (*ногъай*)
 Атаны хадирин ата болгъанда билерсен (*къазах*)
 Атанга ургъан таякъ, бир гюн уланынга да тарыкъ болур (*гагауз*)
 Ата уйретген–окъ этер, ана уйретген–тон этер (*къумукъ*)
 Атгъа минген атасын танымас (*башкъырт*)
 Атны байлап, яшны сёйлеп уйретер (*тува*)
 Атынг яман буса сатып къутуларсан, къатынынг яман буса нечик къутуларсан (*къараим*)
 Ата–билек, ана – юрек (*татар*)
 Ач гелгенни тойдур, геч гелгенни къондур (*хакас*)
 Ашынг ёкъ буса, къашынгны бер (*тюркмен*)
 Аш болмаса–сёз болмас (*къаракъалтакъ*)
 Байталдан айрылмайгъан гюлюк йимик (*якъут*)
 Бала–юреки гюлю, гёзлени нюрю (*къазах*)
 Бала оюнгъа тоймай, ана юхугъа тоймай (*къыргъыз*)
 Баланы–яшдан, къатынны–башдан уйретер (*къырым татар*)
 Башлап оюзюнге бакъ, сонг накъыра къакъ (*узьбек*)
 Башынга гелмесе, баланга гелер (*якъут*)
 Башын жувмайгъан къатын–айыпны битге салар (*шор*)
 Бер десенг, бетин бура, ма десенг, гъзир тура (*якъут*)
 Бетлемеге къызынг бар, урушмагъа–къатынынг (*якъут*)
 Беш къардаш бириксе–беш юз черив де енгмес (*алтай*)
 Бир авулда минг къардашынг болгъанча, гъар авулда

бир къардашынг болгъан яхшы (*къазах*)
 Борч болгъан ерде–дослукъ бузулар (*азербайжан*)
 Гелинлени айыргъан–къысырдан да къуру къалар (*чуваши*)
 Гичини абурламагъан–уллугъа да тынгламас (*тюркмен*)
 Гюллю суйген, тегенеклерин де суй (*узьбек*)
 Денгиз толкъунсуз болмас–юрек сюювсюз болмас (*тюрк*)
 Дос къыйынлы гюн табылар (*азербайжан*)
 Дос-къардашны сыйласанг–дюньялагъа сыймассан (*къазах*)
 Доссуз яшав – тузсуз ашав (*ногъай*)
 Емиш бермейген терекге таш атмай (*узьбек*)
 Етишген къызгъа ерленген ат да гёрюнемей (*къумукъ*)
 Етти атасын билмеген–етимликни белгиси (*къазах*)
 Жаным-жаным деп, жанымны ала эди (*узьбек*)
 Ине опуракъ тиге, оъзю буса ялангъач (*къаракъалтакъ*)
 Ити булангъы къонакъ–орамгъа сыймас (*ногъай*)
 Ит гелсе, сюек бер, адам гелсе, аш бер (*алтай*)
 Ичлер булан ят бусанг, ятлар минер яврунга (*къумукъ*)

Гъазирлеген Паху ГЪАЙБУЛЛАЕВА



АНА ОЮ БАЛАДА,
БАЛА ОЮ ГЪАВАДА

Хамаматюртлу Гюсегенни ва Солтанатны аглюсюнде беш улан авлетден сонг тувгъан Умхайыр Тилебова – гиччи заманындан тутуп анасыны аркъатаяву-кёмекчиси болуп оьсген къыз. Анасы аш эте буса да, сув ташый буса да Умхайыр аякъгъа чырмалып, бары да затны мен этермен деп белсенип уйренген къыз болуп оьсе. Школагъа да юрюме башлагъанча, бюртюкге гиччи къыз, анасы этген алдырыкъны да тагъып, оьзюнден уллу уланкъардашларыны, атасыны алдына аш салма анасы булан бир болуп айлана. Столгъа салынма герекли къашыкъ-чиш, туз-бурч, хаба булангъы салкъын сув – булар бары да Умхайырны аслу борчу.



РАГЪМУЛУ АДАМЛАР БАР ТУРА...

«Умхайыр болмагъан буса ачыбыздан оьле эдик»,–деген атаны тогъушмакъ сёзлери гиччи къызны бирден-бир югюрюк айланма борчлу этегендей гёрюне.

Заманлар гетген сайын, къыз авлетге тапшурулагъан уй аваралар оьссе туюл, гъеч кемимей. Эртенлер абзарны, къабакъ алланы сибирмек– Умхайырны аслу борчу болуп къалгъан.

–Журналда атам Умхайыр деген бир докторну гъакъында макъала охугъан болгъан,–дей бизин булангъы лакъырлашывунда Умхайыр

Тилебова, –макъаланы игити доктор къатын атабызны оьтесиз тергевюн тартгъан. Къыз тувса, шо докторну атын кьояжакъман деп мюдюр этген болгъан атам. Муна шоллай магъа Умхайыр деп ат кьоюлгъаны да.

Умхайыр уйде де, школада охуйгъан йылларында да гъар затгъа баш кьошуп жагъ айланышы булан авул-хоншуну да, муаллимлени де, охувчу ёлдашларыны да бир кюйде сюювюн къазанма бажара.

Яхшы кыйматлагъа охуйгъан къызны класны старостасы, оьр класларда буса школадагъы комсомол кьурумну секретары

этип сайлайлар. Къайсы иш тапшурулса да, Умхайыр ихылмай, баш къачырмай, не ишни де толу кюйде кютме уйренген. Гиччиден тутуп анасыны «вёресине» тынглап уйренген мелте къыз, авул-хоншудагъылыны да кёмек гъажатлы тилевюн инкар этмеген. «Мен бир кьуллукъ буюруп бир ерге бара тура бусагъыз, мен буюргъан кьуллукъну кьоюп, башгъаны кьуллугъун кютюгюз»,–дей бола эди анам. –Шогъар гёре буса ярай, гишиге кьуллукъ этмеге оьтесиз сюемен»,–дей Умхайыр Гюсегеновна.

Он бир класны яхшы кыйматлагъа битдирген яш кыз атасы Гюсегенни таклифине гёре Магъачкъаладагъы медицина училищеге охума тюше. Охума гъазлы Умхайыргъа медучилищеге йыллары нече де чалт гете. Ахырынчы пачалыкъ экзаменлер де, дипломлар тапшурулагъан шатлы ахшам да артда къала. Бирче охугъан студент къурдашларыны шат тавушлары да, дарс берген муаллимлерини багъалы насигъатлары да эсделикге айлана.

Ата юртунда доктор ёкъ деп, яш касбучуну Бабаюрт районну Хамаматюртуна онгаралар.

–Мен юртда медсестра болуп ишлесем де, кимге не кёмек гъажатлы буса, шону эте эдим. Юрт ерде мен ону бажармайман, муну болмайман деген зат ёкъ. Юртдагъылар учун мен медсестра да, акушерка, терапевт де, кардиолог да дюр эдим,–дей лакъырдашым.

Яхшы билсенг ишингни, яхшылар сэйлер башынгни

деген айтыв бир де гючюн тас этмеген кюйде ишлей де, ишлей. Яхшыланы-уллуланы гъаракаты къасты булан Умхайыр Зайырхан булан уйлене ва агълю-чонгкъ болуп яшама башлай. Ростов шагъарда ишлейген агълюсю Зайырхан булан, инени артындан иерилген йип йимик, агълю масъалалагъа гёре Умхайыр да гете ва шагъар больницада кёп сююп танглагъан касбусун давам эте.

– Мен терапия бёлюкде ишлей эдим. Гъар гюнюм уколлар, капельницалар булан гете буса да, адамлагъа-аврувлагъа кёмегинг-хайырынг тиегени юрекге маслагъатлыкъ бере эди. Арадан хыйлы заман гетген буса да, гъали де шо гъис бар. Аврувлагъа этилеген ишинг, рагъмулу ишинг, чарасызлагъа кёмекчи къолунгну узатма болагъанынг юрекде сююнч тувдура.

–Сонг Хасавюртда ишлеме башладыгъызмы?

–Дурус айтасыз. Беш йыл ишлеген сонг, гене къайтып овз элибизге– Ватаныбызгъа къайтдыкъ. Мен

шагъар поликлиникада участка медсестра болуп ишлеймен. Магъа гёрсетилген участкадагъы адамлар булан гъар гюн дегенлей ёлугъаман.

–Олагъа кёмек де этесиздир?

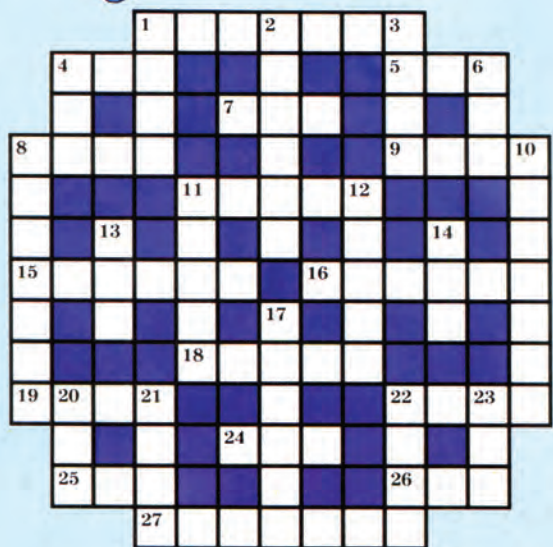
–Озокъда, укол этмек, капельницалар салмакъ йимик ишлер мени борчум тюгюл буса да, гъажатлы болса, шо ишлерден де баш къачырмайман. Билемисиз, гиччиден тутуп адамлагъа кёмек этме обтесиз кепим геле. Мен ойлашагъан кюйде, адам, яхшы ишлер эте туруп, овзю де яхшы болмагъа башлай.

Ахырда бизге Умхайыр Тилебовагъа: Тюз ойлашасыз, сизин йимик ачыкъ юрекли, яшавдагъы гъар абаты, гъар тыныш алыву рагъму ёлундагъы адамлар булан дюньябыз авмай, чёкмей турагъаны да дей туруп, бу яшавда янгыз яхшылыкъ гёрюп, иржайгъан ачыкъ юз булан юз яшагъыз»,– демек къала.

МАГЪАРРАМ АЛИМГЪАЖИЕВ



АНА ТИЛБИЗНИ УЙРЕНЕБИЗ



Солдан онггъа: 1. Янгурдан сонг кекде тувгъан ренкли аламат. 4. Чырны бир бети. 5. Пашман деген сёзге кьаршыдаш сёз. 7. Кьочкьарны бир тайпасы. 8. Гьайванлагъа этилген туруш. 9. Йыртыллавукъ деген сёзге ювукъ сёз. 11. Гьавчуну алаты. 15. Юзюмню сыкъгъанда кьалгъан кьалды-къулдусу. 16. Къатынгишини аты. 18. Тузлу сув. 19. Уллу болгъан адамгъа айтыла. 22. Межитден намазгъа чакъырыв. 24. Назик йипни шогъар чырмай. 25. Тавну бир бёлюгю. 26. Къурьанны бир бёлюгю. 27. Адамны кьаркьарасыны уьстюнде.

Уьстден тюпге: 1. Къатты агъачлы терек. 2. Татлилик. 3. Тюс. 4. Адамны кьаркьарасындан чыгъа. 6. Къалын уьст опуракъ. 8. Орманлыкъ деген сёзге маънадаш сёз. 10. Боялгъан, йымышакъ гён. 11. Гьавчуну ити. 12. Шере берегенде кьолланагъан чюпюрек яда тери гесек. 13. Адамны боюна айтылагъан бирдагъы бир сёз. 14. Мактапда яман охуйгъан яшлар алагъан кыймат. 17. Тав ёлну лап да кьоркьунчлу ери. 20. Адамны бир саны. 21. Къойчуну яда туварчыны кьолунда бола. 22. Топлангъан биченни лап да уллу жыйымы. 23. Къатты сёз.

Тизген Агъматхан Аскеров

Халкъ авуз яратывчулукъ

Кьоркьач кьоян

Бир кьоркьач кьоян болгъан. Нени гёрсе—шондан кьоркьа. Ахырыда шолай яшавдан инжинип: «Шулай яшавдан яшав боламы, кьуп-кьуру кьоркьа туруп?! Батылып оьлюп кьалгъан кьолай!»—деп, ол кёлге багъып чаба. Кьоян кёлню ягъасына етишгенде, ондан бир затлар кьоркьуп, атыла-атыла туруп, сувну ичине гире. Кьоян тамаша болуп кьарай. Кьараса, бакъалар болгъан экен. —Вагъ, менден де кьоркьачлар бар экен, олар да яшай чы!—деп ойлаша кьоян ва кёлге атылмай кьалгъан дейлер.



Этнолагерь.
с. Хури
Лакский район



Журнал в журнале



Животные убивают людей?

Случается, что хищники нападают и на людей – если они голодны или их что-то сильно напугало. Но, как правило, звери не причиняют вреда людям.



- Тигры обычно охотятся на крупных животных, например оленей. Но большой или старый тигр может напасть и на человека.



- Эту крошечную лягушку – древолаза из Южной Америки лучше не трогать. Ее ярко раскрашенная кожа выделяет смертельный яд.

Все змеи ядовиты?

Нет, далеко не все. И только у некоторых змей яд настолько сильный, что может погубить человека. Самые опасные для людей змеи: кобры, гадюки, морские и гремучие змеи.



- Кобры – ядовитые змеи.



- Большинство крупных змей не ядовиты. Они не жалят добычу, а душат.

- Зубы у белой акулы длиннее твоих пальцев!

Акулы всегда нападают на людей?

Почти все акулы – хищники, но на человека они нападают редко. Известны случаи, когда людей атаковали тигровая, белая и песчаная акулы и некоторые другие их виды. Интересно, что китовая и гигантская акулы питаются только планктоном.



- Зубы акул полностью обновляются в среднем каждые две недели.





Почему на вершинах гор нет растений?

На вершинах гор всегда холодно, а растения любят тепло. Для жизни им нужны вода, солнечный свет и почва, из которой они получают питательные вещества. Без всего этого растения погибают.

Какие растения живут в горах?

Некоторые стелющиеся по земле растения очень неплохо приспособились к жизни в горах – их не страшат ни непогода, ни скудная почва.



- Растения не могут пить воду, если она превратится в лед

Как горные растения сохраняют тепло?

У одних горных растений, например у эдельвейса, листья покрыты густыми ворсинками, которые помогают сохранять тепло, – точно так же, как шерсть у животных. Другие – скажем, горечавка, выделяют тепло сами.

- Реки и тающий снег смывают почву со скал. Чем выше ты поднимаешься в горы, тем тоньше становится слой земли, пока не остается голый камень.



Какое растение растапливает снег?

Как и многие горные растения, подснежники на зиму прячутся под землю. Ранней весной из-под снега пробиваются новые ростки, они излучают тепло, и снег вокруг них тает.

- Даже самые стойкие хвойные деревья – сосны и ели – не растут высоко в горах.



ЗАГОТОВКИ НА ЗИМУ

Помидоры, маринованные с луком

Помидоры – сколько уместится в трехлитровую банку, чеснок – 5-6 зубчиков, лук репчатый – 1 головка, морковь небольшая – 1 шт., уксус – 4 ст. ложки, листья черной смородины и вишни – по 2-3 шт., укроп – 1 зонтик, соль – 2 ст. ложки, сахарный песок – 2 ст. л. зелень петрушки – 1 пучок.

1. Красные помидоры одинакового размера уложить в банки.

2. На дно каждой банки положить чеснок, разрезанную на 4 части небольшую луковицу, нарезанную кружочками морковь, много зелени петрушки.

3. Сверху положить листья вишни, красной смородины, зонтик укропа.

4. Кипящим маринадом залить помидоры 2-3 раза – в зависимости

от того, где они будут храниться, в тепле или на холоде. Не пастеризуя закатать.

Желательно закатывать грунтовые южные помидоры. В помидоры, произраставшие в северных районах, необходимо добавить больше сахара – на 1-2 ст. ложки. Вместо уксуса можно использовать сок красной смородины (0,5 стакана на трехлитровую банку).

Помидоры маринованные

Помидоры – сколько войдет в трехлитровую банку,

Для маринада:

- вода – 1,2 л,
- соль – 2 ст. ложки,
- сахарный песок – 4 ст. ложки,
- уксус – 4 ст. ложки,
- лавровый лист – 3–4 шт.,
- перец черный горошком – 12–15 шт.,
- чеснок – 8 зубчиков,
- перец сладкий – 1 шт.,

1. Помидоры уложить в чистую стерилизованную трехлитровую банку.
 2. Приготовить маринад. Кипящим маринадом залить помидоры, прикрыть крышкой и оставить на 15 мин.
 3. Затем маринад слить, снова прокипятить и залить помидоры еще раз.
 4. Закатать крышкой, не пастеризуя, перевернуть, оставить до остывания.
- Можно положить в банки дольки репчатого лука, разрезанную на 4 части морковь.

Помидоры с растительным маслом

Помидоры мелкие – сколько уместится в литровую банку,

- лук репчатый – 1 головка,
- лавровый лист – 1–2 шт.,
- гвоздика – 2 бутона,
- растительное масло – 1 ст. ложка,
- черный перец горошком – 2–3 шт.

Для маринада:

- вода – 1 л,
- сахарный песок – 3 ст. ложки,
- соль – 1 ст. ложка.

1. На дно литровой банки выложить лавровый лист, гвоздику, черный перец горошком, нарезанный кольцами репчатый лук.
2. Сверху уложить мелкие помидоры, разрезанные пополам.
3. Добавить растительное масло.
4. Для приготовления маринада воду, сахарный песок и соль довести до кипения.
5. Залить помидоры кипящим маринадом.
6. Стерилизовать литровые банки в течение 15 мин.
7. Закатать крышками. Укутать на 5–6 часов.

Помидоры малосольные

Помидоры – сколько уместится в трехлитровую банку,

- соль – 1 ст. ложка,
- сахарный песок – 2 ст. ложки,
- уксус – 1 ст. ложка,
- аспирин – 2 таблетки.

1. Помидоры выложить в трехлитровую банку, добавить соль, сахарный песок, уксус, аспирин.
2. Залить ключевой водой, не доливая 3 см до верха (оставить место для брожения).
3. Закрыть синтетической крышкой. Для лучшего растворения соли, сахарного песка и аспирина банку необходимо несколько раз встряхнуть.

ХОЗЯЙКЕ НА ЗАМЕТКУ

♦ Чтобы томат в открытой банке предохранить от плесени, его нужно посыпать сверху мелкой солью и полить растительным маслом.

♦ Суп получается более вкусным и ароматным, если овощи (морковь, лук) слегка поджарить на масле.

♦ Щи из кислой капусты надо солить уже после того, как капуста сварилась, иначе их легко пересолить.

♦ Для приготовления молочного супа с овощами, крупой, макаронами их сначала варят в воде, а затем доливают молоко.

♦ Смеси растительного и животных жиров хороши для рыбы, овощей и мучных изделий.

♦ Сливочное масло для жарения не рекомендуется – оно быстро начинает гореть и дымиться.

♦ При обжаривании продуктов нельзя перегревать жир, так как слишком сильно разогретый жир начинает дымиться и придает продуктам привкус горечи.

♦ Нельзя нагревать до кипения соус, заправленный сливочным маслом, так как это разрушает нестойкую эмульсию масла с другими продуктами.

♦ Пригоревшую эмалированную посуду можно отмыть, наполнив ее водой, в которой растворена ложка пищевой соды, и оставить постоять некоторое время для растворения пригоревшей пищи, затем прокипятить.

♦ Ножи и вилки с деревянными черенками нельзя оставлять надолго в горячей воде, так как клей черенков растворяется. Мыть их надо сразу после употребления и сразу же высушивать.

♦ Фаянсовую посуду не следует мыть в слишком горячей воде. Ее моют в тепловатой воде с мылом и споласкивают холодной водой. Горячая вода разрушает глазурь.

♦ Чтобы посуда не пахла рыбой, надо протереть эту посуду уксусом или промыть холодной водой с мылом.

Овощная заготовка на зиму



**Помидоры – 5 кг,
перец сладкий – 1 кг,
лук репчатый – 1 кг,
морковь – 1 кг,
кабачки – 1 кг,
зелень петрушки – 500 г,
масло растительное – 2 стакана,
сахарный песок – 1 стакан,
лимонная кислота – 1 ч. л.,
соль – ½ стакана.**

1. Помидоры, перец сладкий, лук репчатый, кабачки нашинковать.
2. Морковь натереть на крупной терке.
3. Зелень петрушки промыть, обсушить, мелко нарезать.
4. Все подготовленные ингредиенты соединить, добавить масло растительное, соль, сахарный песок, лимонную кислоту, перемешать.
5. Разложить овощную заготовку в банки.
6. Хранить в холодильнике.

Лечо

**Перец сладкий – 10 кг,
помидоры – 5 кг,
вода, масло растительное, уксус фруктовый, мед
– по 1 стакану,
чеснок – 10 головок,
перец черный горошком, соль – по вкусу.**

1. Для приготовления маринада натертые на терке помидоры, растительное масло, уксус, соль, черный перец, мед и воду прокипятить.
2. В кипящий маринад закладывать по 5–6 очищенных от сердцевин перцев. Варить 5 мин и выкладывать в кастрюлю. Немного остудить.
3. В стерилизованные литровые банки выложить перец, добавив в каждую банку по 4–5 зубчиков чеснока, 5–6 горошин перца. Залить подготовленным маринадом. Банки не доливать доверху на 1,5–2 см. Пастеризовать 10 мин. При пастеризации они станут полными.
4. Закатать крышками и перевернуть вверх дном. Укутать на 5–6 ч.



Перец маринованный

**Перец сладкий красный – 2 кг,
масло растительное – 1 стакан,
уксус – 1 стакан,
сахарный песок – 1 ст. ложка,
соль – 1 ст. ложка с верхом.**

Расчет на трехлитровую банку.

1. Перец промыть, нарезать соломкой, ошпарить и откинуть на дуршлаг.
2. Разложить по банкам.
3. Для приготовления маринада воду, уксус, растительное масло, сахарный песок и соль прокипятить. Залить перец горячим маринадом.
4. Литровые банки стерилизовать в течение 10–15 мин. Закатать крышками, перевернуть. Укутать на 5–6 часов.



РЕБЕНОК ЗА СТОЛОМ

- Ребенка с младенческого возраста необходимо приучать правильно и красиво принимать пищу.
- Чем раньше ребенок узнает правила поведения за столом, тем скорее они будут выполняться им автоматически, легко и свободно.
- Ребенку показывают, как неудобно будет и ему, и всем окружающим, если он будет есть, положив локти на стол и широко расставив их, вместо того чтобы держать руки на столе только до середины предплечья, а локти – близко к туловищу.
- Дети должны знать, что за столом надо сидеть прямо, нельзя шалить, качаться на стуле, играть скатертью – можно упасть со стула, потянуть за собой скатерть со всеми приборами, а то и опрокинуть на себя или на других суповую миску или тарелки с горячим бульоном.
- Ложка – первый предмет сервировки, который дают малышу. Его учат держать ее тремя пальцами правой руки, чуть ниже рукоятки, и объясняют, что всю ложку не следует засовывать в рот, но не годится также и всасывать пищу с самого кончика. Малыш должен знать, что ложку подносят ко рту не сужающейся, а боковой стороной, а зачерпывают пищей не к себе, а от себя.
- Четырехлетнего ребенка можно уже приучить правильно пользоваться вилок. Сначала ему показывают, как держать вилок тремя пальцами правой руки, упираясь указательным в ту часть вилки, где ручка переходит в черенок, а затем, когда он станет постарше и научится пользоваться ножом, объясняют, что вилок удобнее держать левой рукой тогда, когда пищу нарезают.

- Нужно также приучить ребенка держать вилок наклонно, а не перпендикулярно к тарелке, для того чтобы она не соскальзывала, а пища не разбрызгивалась на стол и одежду. Следует также объяснить, что мягкую пищу, которую можно отделить вилок, не нарезают.
- Вилкой без ножа едят такие кушанья, как рубленые котлеты, тефтели, зразы, вареные овощи и рыбу.
- Нужно показать ребенку, что, если сразу нарезать кусочками все кушанье, которое лежит на тарелке, оно быстро остынет и приобретет непривлекательный внешний вид, поэтому следующий кусочек отрезают после того, как предыдущий съеден.
- Не разрешается брать нож в рот: можно порезать язык и губы. На этом разумном соображении основано правило не есть с ножа, так же, как и категорическое запрещение извлекать остатки пищи, застрявшие в зубах, вилок или чем-либо иным, кроме зубочистки (и то не за столом). Вообще же лучше всего после еды прополоскать рот теплой кипяченой водой.
- Если на второе подано кушанье, которое необходимо резать ножом, то вилок держат в левой руке, а нож – в правой, так как правой рукой удобнее резать. Если едят только вилок, то ее держат в правой руке.
- Ребенок постарше должен знать, что ложкой едят только жидкую пищу, а рассыпчатые каши, яичницы, запеканки, отварные овощи и т. п. едят вилок. Следует помнить, что все использованные приборы кладут не на стол, а только на свою тарелку или на специальную подставку.
- Никогда и ничего нельзя брать с общего блюда своими приборами. Нельзя также резать общий хлеб своим ножом. Необходимость строгого соблюдения этих правил диктуется элементарными и понятными для всех требованиями гигиены.
- Надо, кроме того, научить детей тщательно разжевывать пищу, есть не торопясь, не брызгая, чтобы у них не выработалась привычка есть некрасиво и шумно: это неприятно и неудобно для них самих и окружающих.



КАК ПИТАТЬСЯ? ПРИ САХАРНОМ ДИАБЕТЕ

Сахарный диабет связан с нарушением обмена веществ, в основе его лежит недостаточное усвоение организмом сахара. При этом заболевании поджелудочная железа вырабатывает недостаточное количество гормона инсулина.

Диабет может развиваться у больных ожирением и у пожилых людей, в последнем случае он протекает относительно доброкачественно. Несмотря на то что в настоящее время имеется много лекарственных препаратов, снижающих уровень сахара в крови, все же при сахарном диабете лечебное питание имеет определяющее значение. При легкой и даже при средней по тяжести форме сахарного диабета требуется главным образом диетическое питание. При тяжелой форме лечебное питание нужно сочетать с лечением инсулином или другими препаратами.

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ЛЕЧЕБНОГО ПИТАНИЯ ПРИ САХАРНОМ ДИАБЕТЕ:

- 1) частые (не менее 4–5 раз) и регулярные приемы пищи;
- 2) более или менее одинаковые по количеству углеводов и калорийности основные приемы пищи (завтрак, обед, ужин);
- 3) разнообразие диеты: широкое использование ассортимента продуктов, не содержащих большого количества сахаров;
- 4) замена сахара сорбитом или ксилитом, а также сахарином, которые добавляют в приготовляемые блюда и напитки.

Для больных диабетом с избыточной массой тела, чтобы уси-

лить чувство насыщения, нужно включать в диету такие овощи, как свежая и квашеная капуста, салат, шпинат, зеленый горошек, огурцы, помидоры.

Для улучшения функции печени, которая значительно страдает при диабете, нужно вводить в диету продукты, содержащие липотропные факторы (творог, соя, овсянка и др.), а также ограничивать в диете мясные и рыбные бульоны и жареные блюда.

Имеется несколько вариантов диет для больных сахарным диабетом, но практически в домашних условиях можно пользоваться

одной (диета № 9), которую легко приспособить к лечению любого больного, исключая или добавляя отдельные блюда и продукты.

Пища больного диабетом должна быть богата витаминами, поэтому полезно вводить в пищу витаминноносители: дрожжи пекарные, пивные, отвар шиповника и т. п.

Запрещаются или резко ограничиваются следующие продукты и блюда: конфеты, шоколад, кондитерские изделия, сдоба, варенье, мед, мороженое и другие сладости; сахар допускается лишь в небольшом количестве по разрешению врача; бараний и свиной жир; острые пряные, копченые и соленые закуски и блюда, перец, горчица; алкогольные напитки; виноград, бананы, изюм.

Примерное однодневное меню диеты № 9 (для больных сахарным диабетом, не получающих постоянно инсулин)

На весь день: хлеб белково-пшеничный – 150 г, ржаной – 250 г.

Первый завтрак (до работы): гречневая каша (40 г крупы, 5 г масла), мясной паштет – 60 г, чай с молоком на ксилите, хлеб, масло.

Второй завтрак (в обеденный перерыв): творог – 100 г, 1 стакан кефира, хлеб, масло, чай.

Обед (после работы): суп овощной (50 г картофеля, 100 г капусты, 25 г моркови, 20 г томата, 10 г сметаны, 5 г масла); отварное мясо с картофелем (100 г мяса, 150 г картофеля, 5 г масла), яблоко – 200 г.

Ужин: зразы из моркови с творогом (75 г моркови, 50 г творога, яйцо, 10 г сметаны, 8 г манной крупы, 100 г сухарей); рыба отварная с капустой (100 г рыбы, 10 г растительного масла, 150 г капусты), чай.

Перед сном: кефир – 1 стакан.

Петровск эмен орманлыкъ ва булакъ



Дербентни къырындагы тавланы арасында сыйынган Жалган юртдан бираз арекде Петровск орманлыкъ ерлешген. Орманлыкъда аслу гьалда

эмен тереклер осье. Ерли тарихи хабарлагъа гёре, юртну бийлери 1722-нчи йылда шо орманлыкъда асгерлери булан Персиягъа къаршы чапгын булан чыкъгъан орус пача I Пётрны къаршылагъан болгъан ва сыйлы къонакъ учун бай тепсилер къургъан. Белгили кюйде, оруслар Дербентни давсуз алгъан, шагъарны жамааты гелгинчилеге къаршы чыкъмакъны тийишли гёрмеген ва къапуларын ачгъан.

Орманлыкъны ичинде сувукъ суву булангъы анакъ бар. Шо сувну Пётр пача да ичген болгъан деп айтыла, шо саялы булакъгъа «Орус булакъ» деп ат къойгъанлар. Анакъны суву хыйлы аврувлагъа эм деп гьысаплана. Озью орманлыкъ да сыйлы ерге санала, шо

саялы бу бойларда биревню де агъач гесме ихтияры болмагъан. Шо низам бугюнлеге ерли сакълана. Жалганлылар айтагъан кюйде, булакъгъа аслу гьалда яшларына эмчек береген сютю къачгъан жагьил аналар геле. Сувну яш табып болмайгъанлар да иче.

Жалган юрт янгыз шо орман ва анакъ булан танывлу тюгюл. Бу юртда Сыйлы Григорисни къабурлары ерлешген. Бир-бир алимлер ол Кавказ Албанияны католикосу Григорий Победоносцини торуну деп ёрайлар. Амма шону уйдурмалы хабаргъа гьысаплайгъанлар да аз тюгюл. Олар Григорис Тав Къарабагъны Амарас деген килисасында гёмюлген деп токъташдыра.

Петровск орманлыкъ федерал агъамияты булангъы маданият варисликге санала. Шо саялы жележек наслулар да шону ниъматлары булан пайдаланажагъына аз-кёп буса да инамлыкъ къала.

ГЮЛНАРА АСАДУЛАЕВА





ЛОНДОНДАГЪЫ ОРУС ШКОЛА

Хыйлы йыллар Англияда яшайгъан Айна Мамаева учун «анадаш ерим» деген сёзлер—обзюне хыйлы гыслени, маьналары кьуршайгъан англав. Шоланы аслусу—миллетингни инг асил хасиятларын ичинге сингдирип, тувгъан еринге бакъгъан якъдагъы сююв. Мунда, йыракъ европа уьлкеде, ол билим берив тармакъда асувлу келпет, мисал яратма талпына. Бу жагъил къатынны аты лап оьр къуллукъларда ишлейген ингилис гъакимлени авзундан таймай ва туманлы Альбионда турагъан оруслар булангъы байлавлукъну ону кёмеги булан юрюте. Оьз заманында Москвадагъы полиграф институтну

экономика бёлюгюн битдирип, Айна дипломлукъ ишин оьр даражада якълагъан. Огъар аспирантурагъа, илму чалышывгъа тувра ёллар ачылгъан эди. Тек бир гюн жагъил къатынгъа эри ва яшлары булан (ол Афгъанистанны ватандашы, Москвадагъы милиция академияны тамамлагъан) Дубайгъа—Эмиратлагъа гёчмеге тюшген. Озюкъда, инг алдын огъар анасы Нина Абидовна Мамаева кёмек эте. Шо заман бек гъаракатчы, жагъ айланышлы Айна анасы булан Дубайда орус тилде сёйлейгенлер учун коллеж ача. Коллежде педсовет, ата-аналаны комитети ишлеме, там газетлер

чыгъарылма, гъар тюрюлю кьужурлу чаралар оьтгерилме башлай. Коллежде охуйгъанлар экзаменлерин россиялы педагоглагъа бере ва бизин уьлкени аттестатларын ала. Шону булан бирче Айна яшлар бавун кьура. Бавгъа янгыз россиялы яшлар тюгюл, ингилис, арап агълюлени яшлары да юрюме башлай. Тек бир заты яман. Шо вакътилерде Эмиратларда тышдан гелгенлеге оьзлени ватандашлыгъын бермей эди. Шо саялы олар Лондонгъа гетмеге борчлу бола. Шо тынч заманлар тюгюл эди. Буса да янында даим инамлы кёмекчиси, анасы бар эди.

Нина Абидовнаны шагъарны орамларында чакъ-чакъда гёрме бола. Гъали чи огъар шу чагъында бир ерге де алгъасамаса да яражакъ эди деп хабарын чыгъарсанг, ол тамаша бола, ону иш гюню гъар минутна ерли дегенлей, алданокъ токъташдырылгъан. Тюзюн айтгъанда, ол башгъачалай болма да болмай – къатты ич низамы булангъы адам. Кёп йыллар заводда ишлеген, оър охув ожакъда дарслар юрютген, оъзюн инженерден эсе, педагоггъа артыкъ гъисаплай. Къызардашлары, ювукъ къардашлары да билим берив тармакъда чалыша. Дагъы да бек тамашасы, ону къызы Айна да дюньяны бир къырыйында орус школаны къурма бажаргъан. Нина Абидовна–къызыны герти ва инамлы аркъатаяву, биринчи насигъатчысы, якълавчусу ва кёмекчиси болуп токътаягъан.



Сийрек буса да, ону ингилислени тахшагъарына барагъан кюю бола эди ва орус школа учун тарыкъ охув китапланы бакъдыра эди. Нина Абидовна шо гюнлени эсге ала:

– Магъа хыйлы талчыкъма тюшдю. Оъзюгюз ойлашып къарагъыз, Дубайдан Великобританиягъа агълю гёче ва ондагъылагъа билим беривню Совет Союзну заманларындагъы программагъа гёре юрютме таклиф эте. Инг алдын Айна ингилис тилни тындырыкълы, терен кюйде уйрене. Янгъыз Лондонда турагъан, орусча сёйлейген 300 минг адам учун, «орус школаны» ачылыву тезден берли болмаса ярамайгъан талап эди. Тюзюн айтгъанда, бары да зат Айна оъзюню яшларын орус-тилли школагъа берегенде тувулунгъан четимликлерден башланды. Шо вакътиде, Европадагъы билим берив къайдаланы ичинден билмек учун, ингилис школаланы бирисине ишге тюшдю. Ол оъзюню яшланы охутув булан байлавлу къаравларын яшавгъа чыгъармакъ учун даим школаны гъакъында ойлаша, къурма умут эте эди. Эгер де мени «командировкаларым» болмагъан буса, огъар къыйын болажакъ эди. Мен Дагъыстанны ва Англияны бир-бири булан

байлайгъан бувуну эдим. Айна 2003-нчю йылда Лондонну Илинг районунда «Билим» деген школаны ачгъанда, шонда орус тилни уйренивден къайры, умуми предметлерден де дарслар юрюлме тарыкъ деп, лап башындан тутуп мурад салгъан эди. Яшланы охув оланы ата-анасы учун онча кёп багъа токътатамай эди, тарчыкълыкъгъа тарыгъан агълюлерден чи гъакъ да алынмай эди. Айна ингилис тилни билеген муаллимлени оъзю ахтарма башлады. Мен огъар Магъачкъаладан Лондонгъа гъар тюрлю охув китаплар булангъы 130 посылка бакъдырдым. Башлап ону школасына 20 яш юрюй эди, йылны ахырына буса 65-ге етишди.

Заман гетип, Лондонну йыракъ районларында школаны филиалларын ачмакъда гъажатлыкъ тувулунду. Шолагъа да орус яшлардан къайры, ингилис, немис, китаилы, литвалы яшлар да геле эди. Илингни мэри школаны бир нече керен тергеп чыкъды ва гележеги баргъа тюшюндю, муниципал статусну алмагъа кёмек этди, –деп узата Нина Абидовна. –Охув кюрчюсю генглешген сайын, орустилли школаларда гъали де чагъы етишмеген ва школа чагъындан оьтгенлер учун бёлуклер ачылма

башлады. Адатлы орус тил ва адабият, математикадан къайры, инчесаниятдан, музыкадан дарслар юрюле эди. Шолай школа беш гюн ишлейген къайдагъа чыгъа. Къатынланы клубу къурула, медицина, психология кабинетлер ачыла. О заманларда орус тилде чыгъагъан британиялы газетлерде арт-артындан школаны макътавлу ишлерини гъакъында макъалалар печать этиле, школаны аты данггъа айтыла.

Школаны биринчилерден болуп битдиргенлеге аттестатланы Англияны о замангъы билим берив министри Лорд Эндрюс Адонис тапшургъан эди ва школа орус тилни халкъара тил гъисапда генглешдирегенлигини агъамиятлыкъын айрыча эсгерген эди.

Бугюн Лондонда школаны 5 филиалы ишлей. Умуми координация офис уъстюнюлю кюйде чалыша. Оланы барысыны да мотору–оъзюнде янгы оилар тувагъан Айна Мамаева. Ону ёлдан тайышмайгъанлыкъы, айланасында даим сюювню ва иссиликни майданчаларын яратма талпынагъанлыкъы иш ёлдашларыны тамашагъа къалдыра. Ону оъзюню агълюсюнде де тап шолай. Анасы, Нина Абидовна–Айнаны аслу насигъатчысы, къызы

Гюнбатыш Европада россиялы билим беривюню гёрсетивчюсю, узатывчусу болар деп бек умут эте. Шолай болуп да токътасы...

Айна оьзюню Лондондагы биринчи йыллардагы яшавун эсге ала туруп иржая. О заман ол хыйлы затны билмей болган. Тек гъали оьзюню алдына салган бары да муратларын яшавга чыгъарма бажарган деп, ташдырып айтмагъа ярай.

Айна Мамаеваны сиптечилиги булан Лондонда Россиядан гелгенлени координация совети кьурулган, гъали шогъар башчылыкъ да эте. Оьз вакътисинде шо сиптечиликни РФ-ни тыш ишлер министерлиги ва Англиядагы элчилиги якълагъан.

Советни кьурув орус диаспорагъа тарихи ватаныны бир гесеги, бёлюгю экенни гъис этмеге, сезмеге имканлыкъ бере, сыкълашдыра, оьзге миллетлер булан дослукъ аралыкъланы

юрютмеге кёмек эте, оьзге маданиятланы гъакъындагы англавларын генглешдире.

Айна Шарифиге орус-тилли ингилис къатын деп ташдырып айтмагъа ярай. Ол бу пачалыкъны янгыз законларын къабул этип кьоймагъан, шо халкъгъа гьюрмет этмеге ва англамагъа уйренген.

– Аслусу бу уьлкеде ёрукълукъ бар, – деп пикирлеше ол. – Мунда адамлар оьзюню ишин башлама тартынмайлар. Гъар тюрлю сахават фондлар оьтесиз кёп. Онгача далапчылыкъгъа пачалыкъны янындан бары да тийишли кёмеклер этиле, янгы сиптелер якълав таба.

Нина Абидовна айтагъангъа гёре, педагог А. Мамаева орус школаланы тыш уьлкеде аккредитация этдирме бажарган. Шо буса орус тилни яйылывуна, уйренивюне болушлукъ эте ва билим беривню янгы сан янлы даражалагъа гётермеге ёл ачган.

Айна Мамаева яшавдан не сюегенни бек яхшы биле. Ону чалышывуну натижалары да кёп затны англата. Британияны билим берив комитети огъар орус тилден оьзге тыш тиллерден йимик экзаменлер алмагъа ихтияр берилген. Шону натижалары Англияны оьр охув ожакъларына тюшегенде де гъисапгъа алынажакъ. Ондан къайры, ону гъаракаты булан Великобританияда яшайгъан россиялыланы форуму оьтгерилди, хыйлы масъалаланы чечме бажарылды.

Айна Мамаева Россияны Англиядагы элчилигинде кёп бола. Ол кьургъан школаны уьлгю гъисапда алып, оьзге тыш пачалыкъларда да орус школаланы ачмагъа гёз алгъа тутулган.

– Халкъара билим берив фонд–орус-тилли охув идараланы санавун артдырма сюегенлер учун ачыкъ майданча,–дей ол. –Шо бизин гъакъыбыздагы англавланы шайлы генглешдирмек, теренлешдирмек учун лап тизив къайда.

Бизин ватандашыбыз (ата-анасы Хасавюрт ва Бабаюрт районлардан чыкъгъан) пачалыкъны диаспоралар булангъы янгы аралыкъларын белгилей, хыйлылагъа янгы уьлкеде оьз ерин тапма кёмек эте. Парахатлыкъны элчиси – Айна Мамаева, гъатта, бир-бир элчиликлер де этмейген оьтесиз агъамиятлы масъаланы чече. Шону булан адатлы инсан даражада да уллу политика, экономика, маданият, билим берив масъалаланы да чечме бажарылагъанын гёрсете. Ол Дагъыстан шо якъдан гъали де бары да имканлыкъларын кьолламагъан деп токъташдыра. Гъали бизин пачалыкъланы арасындагы аралыкълар онча шайлы тюгюл буса да, тек политиканы гъакимлер юрютмей, адамлар юрютет. Янгыз кьол узатмагъа тарыкъ...

Айшат ТАЖУДИНОВА



СУЛЬГИЯ ГЪАЖИЕВА

Бу йылны декабр айында гъайран тавушу булангъы белгили халкъ йырав Сульгия Гъажиева оъзюню 75 йыллыгъын къаршылажакъ. Биз ону гъакъында журналыбызда гъали бизден арек 1996-нчы йылда язгъан эдик.

Арадан 30 йыллагъа ювукъ заман гетди, шо вакътини ичинде дюньялар танымасдай алышынгъан, янгы йыравлар арагъа чыкыгъан, яшларыбыз уллу болгъан...

Сульгия оьтген йылларына нечик къыймат бере? Не затны яшавунда асырап, аявлап сакълагъан, нени гъакъында гъёкюне, неден пашман бола? Бу макъаланы гъазирлей туруп, биз Сульгия Рзаевнагъа алданокъ соравлар бакъдырдыкъ, ювукъ адамлары булан лакъыр этдик. Бизин учун бары да зат къужурлу эди.



Ол Азербайжанны Кусар районунда сабанчыланы-бавчуланы агълюсюнде тувгъан. Школа-интернатда охугъан, оъзюню танийгъандан берли йырлай гелген. Тюзюню айтгъанда, ол уюнде биргине-бир йырав тюгюл эди. Ону уллу къызардашыны да тизив тавушу бар эди. Олар чакъ-чакъда гелген къонакъланы алдында яда къызъашлар оъз арасында жыйылгъанда йырлай эди. Бырынгъы сарынлар, юрекни исиндиреген макъамлар барысыны да кепине геле эди. Сульгияны Кусарыдан тутуп, лап Бакюге ерли оьтгерилеген гъар тюрлю йырав конкурслагъа чакъырма башлайлар ва 14 йыл болагъанда шолай йыр ярышларда оъзюню биринчи савгъатларын къазана.

Сульгияны оъзюню тавушуна янашагъан кюю де тамашагъа къалдыра. Оъзюндеги пагъмуну Аллагъутаала берген савгъатгъа гъисаплай ва шону инкар этмеге, ичинде сакълап, яшырып турма ярамайгъанына бек инана. Эгер де, Яратгъаныбыз сени оьзгелени арасындан танглагъан буса, шону къабул этип, тийишли даражада юрютмеге тарыкъ. Ол оъзюню тынглавчуларын къачан да сююмлю йырлары булан къувандырып болагъанына оьктем бола эди.

Къысмет пагъмуну къызъашгъа онча рагъмуну тюгюл эди, огъар хыйлы къыйынлыкълардан оьтмеге тюшген, тек бирде ругъдан тюшмеген, не гюнчюлюклени, не айтды-къуйтдуну, не агълюдеги къайгъылы агъвалатланы алдында башын иймеген. 1992-нчи йылда хатабалагъа ону уланы оьле, шо ону яшавунда лап къыйын девюр болгъандыр. Муна яшав битди деп эсине геле эди, айланасындагъы бары да зат къара ва сююнчсюз болуп гёрюне эди. Эки йыл Сульгия уюнден чыкмайт турду. Тек ону яшавунда оъзюню ругъуна ювукъ, ону пагъмусуну герти даражасын яхшы билеген инамлы къурдашлары Маина ва Фатима бар эди. Сульгияны лап къыйын мюгълетлеринде якълагъан олар эди. Оланы яшавунда да шолай къайгъылар-дертлер ва тас этивлер болгъан, къурдашыны юрегине ёл табып бажаргъан, огъар янгыдан сагънагъа чыкъмаса ярамайгъанына инандыргъан.

Сёзлерине ва макъамына гёре кимлени йырлары сагъа лап ювукъдур деген соравубузгъа Сульгия бир нече шаирлени ва композиторланы атларын эсгере. –Сююмлю шаирлерим кёп. Абдул Патахов, Эмирбек Чепиев, Фейзутдин Нагиев, Шихнесир



Къапланов, Сажидин Сайитгъасанов, Шагъ-Эмир Муратов, композиторланы арасында – Асеф Мехман, Магъаммат Гъусейнов ва Падишах Киберов,—дей ол. Сульгия хыйлы йырагъа макъамны оъзю язгъанына мюкюр бола. Амма лап да сююмлю оъзю учун да, тынглавчулар учун да ювукъ – халкъ йырлары. Шоланы къатынлар авлакъда будай орагъанда, хали согъагъанда, бешикде яшын чайкыйгъанда йырлай эди. Халкъ йырланы юрекни лап инче ерлерине етишердей сигърулу гючю бар, милли эсингни уята, шолардан таба етти аталарынг булангъы байлавлукъну сезесен. Йырларда эшилген еллени, тавлардан агъылагъан шаршарланы, ата ожагъындан айрылгъан къызыяшны мунглу сесин, уллуланы насигъатларын эшитесен, янгы чалынгъан яшыл отну гъайран ийисин гъис этесен. . . Зор, дерия денгиздей дазусу ёкъ халкъ йырланы дюньясы – шо гъали де ахырына ерли ахтарылып битмеген океан. Халкъ эсинде нечакъы йырларын ва макъамларын сакълагъан, асурулар бою нечесин яратгъан. «Халкъ йырлар—шо лезги йырланы тамур кюрчюсю! Шоланы унутмакъ—уллу гюнагъ!»— деп гъисап эте Сульгия Рзаевна.

Сульгия Гъажиеваны репертуарында нече йыр бар экенин санама да къыйын. Тек бирисини де не макъамын, не сёзлерин унутмагъан. Бугюнго лезги йыравланы гъакъында айта туруп, ол Алианы атын айрыча эсгере ва бир аз пашман тавушу булан къоша: «Гъали пагъмулу йыравлар аз тюгюл, гъариси гъар-бир якъдан оър гюнерлерин гёрсетип бола, биревлени сёзлери таъсирли, башгъасыны макъамы гючлю. . . Тек Алиа – оъзтёрече йырав, ол юреги булан йырлай. . . Гъали тавушу чалынмайгъаны нечакъы да яман».

Сульгия Аллагъутаала инсангъа не буюргъан буса, шо къысматы алып юрюжегине яшдан берли инана. Шо даимлик дертми яда сююнч учун накъырамы— оъзю адамдан гъасил бола. —Яшавумда ачы ва къыйын мюгълетлер болгъанына да къарамай, мен къысматыма разимен. Неге тюгюл, Дагъыстанны инчесаниятыны ат къазангъан чалышывчусу, Дагъыстанны халкъ артисткасы деген оър атлагъа ес болдум. Мени гъакъымда китап язгъан Нариман Ибрагъимовгъа гъакъ юрекден баракалламны билдиремен. Лап да уллу алгъышларым—мени тынглавчуларыма, лезги йырагъа гъюрмет этегенлеге. Бары да зат оланы яшавунда яхшы болсун, савлукъ ва парахатлыкъны ёрайман»,—деп узата ол.

Сульгия Гъажиеваны уьч яшы бар—бир къыз ва эки улан.

—Абдурагъман батылып оьлдю. Амирхан да ва Замина да бар,—дей ол кюстюне туруп. —Амирхан оъзюню къызына мени атымны къойгъан, гъали мени оьмюрюм дагъы да хыйлы йыллар узатылып туражакъ. Мени къызымны да анив тавушу бар, концертлерде де ортакъчылыкъ эте. Мени агълюм—шо мени къаным-жаным, мени къысматым.

Гъали ону 5 торуну, оланы да 3 авлети бар. Барысы да йырлайлар. Бу уллу дос агълюде йырав мердешлени булагъы бир де къурумажакъ. Озокъда, бары да зат Сульгиядан башлангъан, ондан уьлгю алалар. . .

Сульгия оъзюню гъакъында онча кёп хабарлама сюеген адам тюгюл. Шо саялы кёмекге ону торуну Аминаны чакъырдыкъ.

—Мен ону – лап уллу ва биринчи торунуман. Биз бир уйде яшабыз. Ол бизге нечик кёмек этегенин, нечик якълайгъанын айтып битдирмеге де къыйын. Оъзюню чагъына да къарамай, даим мени яшларым булан бола, янында олтуртуп къужурлу лакъырлар юрюте, бырынгъы тарихни гъакъында хабарлай, ёммакълар айта, гъар-бир затгъа уьйрете, тарбиялай.

Аш гъазирлевге байлавлу айтсам—мунда ол биревню де печге ювукъ гелмеге къоймай, кёрюкню баш командующийи. Тизив-тизив ашлар эте. Ол Кусар районда тувгъан, онда буса аш биширив мердешлер оьтесиз бай, бизин ашлардан бир аз башгъачалай бола. Биз нечакъы къаст этсек де, ону къолундан чыкыгъан долма, пилав, курзе бизинкиден артыкъ татывлу, гёзел болажакъ. Улланам: «Мен сизге ашны сююв булан биширемен, шо саялы шолар татывлу бола»,—дей.

Дагъы да айтма сюемен, ол оъзю учун сююнч гелтиреген ишлени танглай, йырлама, макъамлар чыгъармагъа, аш гъазирлеме, оьсюмлюклер булан доланма, торунлары булан бирче болма. Ол маънасыз бош хабарлагъа чыдап болмай. Эгер де, адам оьзгесини заманын аямай буса, ону хыйлы заман къаравуллама борчлу эте буса, шолалардан кёп арек турса яхшы деп гъисап эте.

Улланабыз къарапай йимик, къаратанг булан тура, чайны исите, эртенги ашны гъазирлей. Оъзю ашгъа бакыгъан якъда онча амракъ тюгюл. Аз ашай, бары да емишлени арасындан алмагъа артыкъ тергев бере ва муна хыйлы йыллар ахшам 6-дан сонг бир зат да ашамай.

Гъар гюнлюк яшавунда ол бек талаплы, бизден де низамлы болмакъны талап эте. Улланам бек саламат адам, къычырыкълы опуракъланы, гъалкъа-юзюкню ушатмай, гъатта, кисе телефону да тезги заманларда сатылагъан эсги тайпасы, биз огъар смартфон савгъат этмеге сюйген эдик. Алмажакъман деп къаттыдан тутду. Биз де шо масъаланы дагъы гётере турмадыкъ.

Ол жанланы кёп сюе, айрокъда мишиклени. Уьйню алдында гъар гюн сув ва аш булан сукараланы сала. Уьюбюзню айланасында ол орнатгъан хыйлы тереклер бар. Уьлкюлер, чечеклер—шо да ону эркин юрегини бир гесеги. Къыйынлы гъалгъа тарыгъан адамлагъа кёмек этивню оъзюню борчу йимик гъисаплай. Тек жан-жаныварны да тергевсюз къоймагъа ярамайгъанын айта бола. Олар кёмек тилеп болмай, шологъа этилеген къуллукъ да зувап.

Мен ону гъакъында сагъатлар булан хабарлама боламан, шо заманда да барысын да айтып бажармасман. Аллагъутаала бизге шолай пагъмулу, рагъмулу, чомарт, аявлу улланабыз Сульгияны савгъат этгенине минг алгъышлар этемен!

Сулгият БУЛГАЕВА



ШО ГЕРТИ УЪСТЮНЛЮК

Тав сокъмакъ булан бараман,
Къолума бири къара, бири акъ йипни чырмайман
Яшав ёлумну гъакъында ойлашаман, йырлайман
Сююнчюм де, къайгъым да бар нече де
Ёлугъувлар, гёзьяшлар, гёз юммайгъан гечелер...
Йип юммагъым къалын болгъан сайын
Айланама къоркъунчлу кюйде къарайман.
Яшавумну йибини учун гёрмеге бек къоркъаман.
Онча акъ да болмасын, къара болсун къайырмас
Тегенклер де тагъылсын,
Тек битмесин, битмесин!

Фазу АЛИЕВА

Хоразны къурдашы ёкъ, елни токътатып болагъан гюч ёкъ.

Халкъ айтыв

Шолай Аллагъ буюргъандыр, атам оьлгенде магъа беш йыл да болмай эди. Улланам бий тайпалардан эди, анам бир ерде де билим алмагъан къатынгиши эди. Атам асгерчи бёлукде къуллукъ эте эди, ону бир алгъан алапасындан дагъысына ерли созуп яшай эдик. Ол арабыздан гетгенде яп-ялангъач къалдыкъ. Анам, улланам, олагъа къошулуп биз де дёрт етим барбыз. Узакъ да къалмай, дав башланды. Анам больницагъа санитарка болуп ишлемеге барды, улланам буса уйдеги къуллукъланы кюте эди, бизге къарай эди, биз ону лап инамлы кёмекчилери эдик. Кёп затгъа уйрендик. Нени де этме болабыз: тикме, сокъма, уй къуллукъланы барысын да юрютме...

Бизин о заманларда къаратанг булан тургъуза эди: «Эрте тургъангъа, ирк тюшер», «Тавукълар булан уянгъангъа сав гюн узакъ ва пайдалы болар», «Кёкден тюшеген чыккъгъа аяларын узатгъан адам бир де ач къалмас, неге тюгюл, шо мюгълетде Аллагъ ер юзюндеги къулларына оьзюню шабагъатларын бакъдыра»... Гъар эртен улланабыздан шо сёзлени эшите эдик.

Бизин гъарибизни борчларыбыз мекенли токъташдырылгъан эди. Магъа, лап уллусу деп, оьзгелерден артыкъ намуслар салынгъан эди.

Яхшы чы, насипге, бизин эки сыйырыбыз бар эди, бири–бизинки, бириси–улланамныки. Эки сыйырны савма магъа къыйын эди, бармакъларым авурта эди, шо саялы бирисин улланам сава эди, башгъасын–мен. Сонг педирени де алып, гъайванланы туваргъа гъайдата эдим. Педирени полукъ булан толтуруп, шолардан чапелеклер этип, чыргъа ябушдура эдим. Къышда кёрюкге салма тезек болажакъ. Шону булан да къуллукъларым битмей эди, сав гюн авлакъдан от чалып, арангъа гелтирип тёшей эдим. Шону да къурутуп, къышда сыйырларыбызгъа бере эдик.

Нуцалай, ортанчы къызардашыбыз, уйде, абзарда, къапуалдында тазалыкъны болдурувгъа жавап бере эди, тавукълагъа да ол къарай эди. Тавукъларыбыз кёп эди, тек хоразыбыз бир тюгюл ёкъ эди. Нуцалай олагъа ем бере, эртени булан абзаргъа чыгъара. Гюндюз уяларындан йымырткъа жыя. Тавукъну къакъыллайгъан тавушун эшитсе, шоссагъат туруп чаба эди. Улланам иржайып: «Тавукъ йымырткъа къозлайгъанда къычырып, шону гъакъында бютюн дюньягъа билдире. Ат буса тайны къозлайгъанда тавушун чыгъармай»,–дей эди.

Ондан къайры, Нуцалайгъа тигив булан байлавлу ишлер де тапшурулгъан эди. Анам явукълагъа чачакълар эте эди, Нуцалай буса шоланы дёрт де мююшюне тигме тигив булан терек бутакъланы суратларын накъышлай эди. Юртагъы бары да къатынлар къызардашымын гиччи къолларыны усталыгъына сукълана эди.

Лап гиччибиз Шахсанатны да оьз борчлары бар эди. Улланамны къолундагъы урчукъ толагъанда, ол йиплени юммакъгъа жыя эди. Анама да кёмек эте эди. Ол явукълагъа чачакълар этегенде, Шахсанат чилле йиплени гъазирлеп, анама узата эди.

Шо ахшамгъы ишлени анам, мен де, Нуцалай да

дарсларыбызны этип битген сонг башлай эдик. Ол бизин охувубузгъа бек талаплы кюйде янаша эди. Ахшамлар буса мен согъа эдим. Мени кюллерым булан согъулгъан жикетлени, свитерлени, чорапланы, косынкаланы, кюлгъапланы обзюм де, кызардашларым да гие эдик. Анам шоланы гъар тюрюлю тюслеге бояй эди.

Башгъалар йимик биз ачлыкъны сезмедик. Анам бир сыйырдан савулгъан сютно больницагъа алып барып, шону экмекге алышдыра эди. Бириси сыйырни сютно бизге бишлакъ, кама этмеге де етише эди. Нагъ да бошуна гетмей эди, сувну орнуна иче эдик. Гъар гюн бизге бирер йымырткъа да тюше эди, йымырткъа кюрзе ашайгъан гюнлерибиз де бола эди.

Давну ва ондан сонггъу бек кюргъакъ йылларда бизин ачлыкъдан сыйырларыбыз ва тавукъларыбыз кютгъара эди. Озокъда, уллу, гезел кекели булангъы хоразыбызны да эсгермесе бажарылмай. Эсимде бар, ону тешю акъ эди, къанатлары буса кызгъылт сари тюседе эди. Эртенлер тавукъ уядан биринчи болуп хораз чыгъа эди, ахшамлар буса бары да тавукълар ичине гирип битгенче токътай эди. Шо низам бузулуп бир де гёрмедим.

Тек бир гезик уллу кувун гетерилди. Бизин хоншубуз Издаг булан арабызда уллу таш чыр бар эди. Муна оланы хоразы тюш вакъти шо чыргъа минип, кычырма башлады. Бизинки шосагъат огъар багъып тикленди. Хоншу хораз кычырды, кычырды, сонг обзюню абзарына тюшдю. Артындагъы гюн къайтып шо кюйде болду. Учюнчю гюн шо уятсыз эркек кюш бизин абзаргъа тюшюп, тавукъларыбызгъа багъып тебинме къарады. Бизин хоразны, къарагъанда, чыдамлыгъы

битип, чакъырылмагъан эдепсиз кюнакъны устюне чапды ва бир уллу ябушув- чокъушув болду, абзар кувдан ва къанат тюкден толду.

–Апай! – деп кычырдым мен. –Гъалигине бизин хораз облежек. Эт бир зат сама!

–Ябушувдан хоразлар облмей, амма, шо эдепсиз хоншу хоразны такъсырламагъа чы тюшедир.

–Нете, хоншугъа кюнакълай гелмеге ярамаймы?

–Хоразгъа ярамай, олар бир-бирин гёрюп болмайлар. Обзюню йимик тайпа булан бир де кюрдашлыкъ юрютмейген янгыз бир жан бар–шо да хораз,–деп жавап берди улланам.

Шо вакътиде буса хоразлар бир затгъа да къарамай ябушувун узата, кув якъ-якъгъа уча, тавукълар къачып яшынма ер излей. Билмеймен, нечакъы заман гетди буса да, амма, хоншу хораз биринчи осал болма башлады. Бизинки буса, ахырынчы гючлерин жыйып, душманыны аркъасына минип, хоншу юртгъа да етишердей кычырма башлады. Ону шолай гючлю тавушу бар экенин алда бир де эшитмеген эдик.

Къанатлары шайлы юлкюулгъан кюнакъ акъсакълай туруп гъаран абзарына гирип яшынды. Нече де языкъ гёрюне эди. Улланам артындан къарап кюледи. «Я Аллагъ, чапгын этгенлер учун, ёкъ ерден къан тегювню башлайгъанлар учун, бары да давлар шулай битсин. Амин! Амин! Амин!»– деди ол.

«Бу чу герти устюнлюк!»–деп кычырды Нуцалай.

ФАЗУ АЛИЕВА





ГЕРТИ ХАЛКЪ АРТИСТКА

Макътавлу артисткабызны гъакъында кѣп язылгъан ва айтылгъан. Тек ону яшавуну ким де сукъланардай оър даражалы сагъна янына артыкъ тергев берилип, инсан хасиятларыны гъакъындагъы лакъыр артгъа теберилип тургъанмы экен деп эсиме геле. Бугюн биз Бурлият Акашимовнаны, ону яратывчулукъ ёлун эсге алып, бюлбюл йыравубузну келпетин дагъыдан да бек гючлендиреген, байындырагъан бир нече агъвалатны гъакъында хабарлама сюебиз. Шоланы биз ону лап ювукъ адамларындан эшитдик.

Бурлият Акашимовна Ибрагъимова шексиз кюйде савлай бир девюрню белгилей эди. Дагъыстанны гетген асруну 50-нчи йылларындагъы маданиятын осуз гѣз алгъа гелтирмеге де бажарылмай. 70 йылны узагъында яратывчулугъу булан халкъын сююндюрюп тургъан. Лап яш заманындан ахырынчы тынышын алгъанча, ол герти артистка кюйде къалгъан ва бир де объюне осал болмагъа ихтияр бермеген.

Озокда, ону юлдузлу сагъна яшавун агълю яшаву булан тенглешдирмеге амал ёкъ. Шавлалы, шат гюнлер де болмай къалмагъан,

тек къайгъы-дертлер де нече керен къапуларына гелип къакъгъан. Ол гъар гезик сагънагъа, халкъны алдына чыгъагъанда, объюню талчыгъывларын, пашман ойларын гюнешдей иржайыву булан яшыра эди.

Бурлиятгъа беш йыл болагъанда къысмагъа огъар биринчи сююнчсюз «савгъатны» эте, ата-анасы айрыла, къызъяшгъа обгейана булан яшама тюше. Ондан сонг да атасы бирдагъы керен янгы къатын ала.

Бурлият Ибрагъимованы атасы Къумукъ музыка-драма театрда къуллукъ эте эди-актёр, режиссёр ва администратор. 12 йыллыкъ чагъында Бурлият театры

коллективине къошула ва сагънагъа гъашыкъ бола.

Ону атасыны янындан ювукъ къардашлары о заман бютюн Дагъыстангъа танывлу –Барият ва Саният Муратовалар, Татам Муратов экенни ким билмей эди?!

Яш актрисаны музыка пагъмуларына театрда тийишли къыймат бериле эди ва чакъ-чакъда огъар спектакль башлангъанча, фоейде, давдан сонггъу халкъны лап сююмлю йырларын йырлама тилей эди. Къаравчуланы кѣплери театрда янгы огъар тынгламакъ учун геле эди.

Етти йыллыкъ Бурлият 1940-нчы йылда Москвада, Кремлни сагънасында Дагъыстанны инчесаниятны гюнлери белгиленегенде, уллу уълкебизни о замангъы башчыларын нечик гъайранлыкъгъа къалдыргъанын арабызда билмейгенлер ёкъдур. Алдагъы ерлерде Иосиф Сталин олтургъан, ону эки янында СССР-ни Гъукуматыны ва Политбюросуну членлери ерлешген. Ол йырлагъан сонг зал дагъыстанлы къызъяшгъа эретуруп харс ура. Иосиф Виссарионович сагънагъа гѣтерилип, Бурлиятгъа алтын сагъатны савгъат этген.

Бурлият ишчи клубларда ва яйлыкъ эстрада майданчаларда йырлай

эди. Театрдагы иши буса, огъар ашгъа-сувгъа маялар берегенден къайры, герти артистка болма уллу ёллар ача эди, ювукъ къардашлары Муратовлар йимик, озюню атын дагыстан маданиятны тарихине алтын варакълар булан яздырмагъа имканлыкъ бере эди.

1950-нчи йылда жагъил артистканы Гостелерадиону хоруну чакъыралар. 18 йыллыкъ Бурлият о замангъы белгили йыравлар Рагъимат Гъажиевадан, Разият Бабаевадан, Сайит-Салим Жамалутдиновдан бир де къалышмай теппе-тенг йырлай эди. 1959-нчу йылда огъар ДАССР-ни ат къазангъан артисткасы деген ат бериле. Шо вакътилерде Бурлият эрге де барып битген эди. Атасы ону кёп эрте, 15 йыл чагъында уйлендирген эди. Эки йылдан огъар улан тувду, сонг гечге таба дагы да эки къыз тапды.

* * *

Яшлары анасыны ёлун тангламагъан, о буса озюню усталыгъын юрегине ювукъ адамына бермеге бек гъасирет эди. Шо заман ёкъ ерден дегенлей, Бурлият Ибрагъимовагъа яшавунда бирдагы къызыдай йимик адам табыла. Гъали белгили йырав, ДР-ни халкъ артисткасы Хадижат Ибрагъимова о заманларда Къаягент райондагы школану битдирип, Магъачкъаладагы музыка училищеге тюшме суйген.

–Биринчи тергевлени вакътисинде дарс беривчюбуз Земфира Гъасанбековна Хирматова мени бир тюрлю йырав гюнерлеге уйренмек учун, озю айтагъан кюйде, лап пагъмулу йыравну уьоне бакъдырды,–деп эсге ала Хадижат Ибрагъимова. –Мен де шо ким экен деп сорама тартына эдим. Айтгъан адресге гёре барып, зенг этип эшиклер ачылгъанда манг болуп къалдым. Инанмассыз, мени алдымда озюню бир заманда да унутулмас иржайыву булан Бурлият Ибрагъимова токътагъан эди. Ол бир де башгъа тюгюл, сагнагъа чыкъмагъа гъазирлейгендей гийинген эди. Концертге яда телевидениеге сама алгъасамаймы экен деп ойлашдым. Ёкъ, ол шолай уьонде де гийинип юрюй эди. Хадижат йырлайгъанына тынглап,

бир нече насигъатлар берди, янгъыдан тынглады ва макътады. Бурлият Ибрагъимова шо къонггъурав тавушлу къызьяшда озюню яш заманларын гёрген.

Бурлият Акашимовна Хадижатгъа геч ахшам вакъти общежитиеге барма тюшежегин билгенде, бир де ойлашмай огъар охуву битгенче озлерде яшама таклиф этген. Олар эри булан уьч уйлюк квартирде янгыз тура эди, бирдагы адамгъа паряхат ер табылар эди. Бурлият Ибрагъимова Хадижатны ата-анасы булан ёлугъуп, оланы къызларыны уллусу озю Барият булан турса яхшы болажакъ деп инандыргъан. Шондан берли Хадижат Барият Акашимовнагъа «мама Белла» деп айтагъан болду. Биринчи гюнлеринден тутуп, къызьяш бу аглю озюню толу кюйдеги аглю вакили гъасапда къабул этгенин англай. Сийрек ахшамлар, «мама Белла» уьонде болагъанда, олар экиси де диванда олтуруп, концертлер оьтгере эди. «Мама Белланы» айтылгъан къызы, ону яшлары Найида, Издек ва Мурат булан тез умуми тил таба. Хадижат Ибрагъимова озюню «мама Белласы» булан ону ахырынчы гюнлерине ерли янында эди.

* * *

Бурлиятны лап дангъа айтылып турагъан заманларында, Ибрагъимовланы аглюсюнде уллу къайгъы бола. МВД-ни полковниги, Афгъанистанда асгер борчун кютген уланы авруп гечине. Ондан сонг, Бурлиятны эри де герти дюньялагъа гёче. Арты булан къызланы уллусу да чакъсыз яшавдан гетип, анасын къара дертге дёндюре. Озокъда, лап ювукъ адамларын тас этив Бурлият Акашимовнаны савлугъунда билинмей къалмагъан.

Оланы 70-нчи йылларда къурулгъан квартирини къонакъланы къабул

этеген уьонде, эшигинден тутуп терезеге етишгенче уллу стол салынгъан эди. Бир де столну уьстю бош болуп гёрмежек эдинг. Неге тюгюл, бу ожакъда гъар мюгълетде къонакъланы къаравуллай эди. Адатлы кюйде, иш ёлдашлары-артистлер геле эди. Тюзюн айтгъанда, бир-бирде сагъатгъа къарамайгъан кюйлер де бола эди, гечеорталарда гирип геле эди. Тек олар Бурлият Акашимовна нечик къонакъчыл адам экенин яхшы биле эди.

Тек аврувлары оьрчюгюп, гъалсыз гюнлери, гечелери де аз болмагъан, юреги осал эди... Амма шо гъалда да, «Скорый помошну» къаравуллап турагъанда да, аврувну дарманлар булан буса да енгип, озюню врачлар осал кююнде гёргенни суймей эди.

Хадижат Ибрагъимованы эсге алывларына гёре, «мама Белла» «скорый» гелгенче янындагылагъа озюню косметичкасын гелтирме буварып, врачланы къаршылама гъазирлене болгъан. «Скорыйны» къачан заманында гелип гёргенсиз, шо саялы олар эшиклени къакъгъанча, Бурлият Акашимовна бетин, чачын онгарып бите эди. Гъатта, уьйде гиеген халатлары сагнагъа чыгъагъан капотлары йимик эди. Яшавуну ардагы мюгълетлерине ерли Бурлият Ибрагъимова герти ХАЛКЪ АРТИСТКА кюйде къалды.

2018-нчи йылны август айыны 12-нде Магъачкъалада 87 йыл чагъында йырав, ДАССР-ни ва РСФСР-ни халкъ артисткасы Бурлият Ибрагъимова гечинген.

Магъачкъалада аты айтылгъан йырав Бурлият Ибрагъимова яшагъан уйленни тамына эсделик такъта салынгъан.

Ол дагыстанлыланы юреклеринде ва эсинде даимге къалажакъ.

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

Бурлиятны аты тюрк тилде бриллиант деген маънаны англата. Гертиден де, ону яратывчулугъуна, пагъмусуна къарагъанда, ол йырав хазнабызны байлыгъын артдыргъан озге сыйлы ташланы арасында лап асили йимик гёрюне.



ГЪАЛИ ДЕ УМУТ ЭТЕМИ...

Биревню де бетлемеймен. Оьзюм айыплыман. Гьатдан озуп сую эдим, инана эдим. Болагъаны болду. Менден алда да хыйлы кызыяшлар шо балагъны башындан гечирген. Тек, къарагъанда, озгелени пашман сынаву бизин бир затгъа да уыйретмей.

Биз бир-бирибизни, гертиден де, гъакъ юрекден сую эдик деп эсиме геле эди. Сонг булутсуз кекде яшмын янгыргъандай, Сабир: «Дагъы сени булан ёлукъмажакъман»,—деп айтды. Ата-анасы огъар башгъа кызыны гелешген, шо саялы мени булан уйленип болмажакъ. Сайки, ата-анасына шонча да абур эте, бир заманда да олар айтгъангъа къаршы чыкъмажакъ. Гъатта бир тюрлю шекленивлери булан да гёнгюн бузмажакъ. Сабир оьзюн гечмекни тилей эди. Мен, гертиден де, гечме, англама къарадым, амма, юрегимде янгыз уллу дерт-къайгъы бар эди. Шо сёзлени де ол авзундан гъаран чыгъарды, гетип болмай мени кырырымда токътап турду. Билмеймен, мени оьпкелевлеримни яда ял барывларымны, тилевлеримни къаравуллай эдим. Бирлери суйгенин янында сакъламакъ учун асылып оьлсе де къайырмайлар. Мен адап-абдырап, манг болгъан кююмде гъеч сес чыгъармадым. Аллагъисен кълал, гетме, деп тилемедим, йыламадым, сонг машинини артындан чапмадым. Бир айып да этмедим.

Булай алгъанда, мен огъар не айтма бола эдим? Гъаман айтагъан сёзлени, оьзюн шайтанлы йимик суюгенимни, аякъ тюбуне савлай дюньяны яяжагъымны...? Мен оьзюне Аллагъгъа йимик инанагъанлыгъымны? Оьзю булан таныш болгъанча «гюнагъсыз кьозу» эдим деп айтайымы? Тек шону барысын да ол менсиз де биле эди: ол мени биринчи эргишим экенни, алда бирев булан да ёлукъмагъанымны, огъар оьзюме йимик инанагъанымны.

Тек гетме токъташгъан адамны токътатып боламы? Бары да зат ачыкъ—адамлар бир-бирин сую буса бирче болма тарыкъ. Гъатта, биз кьошулуп кългъан бусакъ да, магъа сюювсюз яшав гъажатлы тюгюл эди. Сабир шо ахшам мени суймеймен деп айтмады, гъали ону юрегин башгъа къатынгиши елегенин де эсгермеди. Тувулунгъан гълалны янгыз ата-анасы булан байлама къарады.

Хатирим кълмакъдан кычырма сую эдим. Неге ол шу гълалны гъакъында башынданокъ ойлашмагъан эди, неге магъа алданокъ билдирмеди. Ол бизин аралыкълар мени учун нечик агъамиятлы экенин бек яхшы биле эди чи. Оьзю де бир гезик къурдашы Агъматны хабарын айтгъан эди. Агъмат кызыяш булан таныш болуп, ону булан ювукъ аралыкълар юрютгенче: «Мен сени бек ушатаман. Тек алдында ялгъанчы, нажжас болма суймеймен, биз гележекде эр-къатын болажакъгъа умут этме. Шо мен янгыз

чечеген масъала тюгюл. Ойлашып къара, сонг магъа айтарсан»,– деген. Къызъяш Агъматны законлу къатыны болмажагъын англагъанда да, ону булангъы ёлугъуварын токътатмагъан.

–Ол тюз этген деп эсинге гелеми?–деп сорадым шо заман Сабирге. Мен чи экев бир-бирин суюе буса олагъа бирче болмагъа бир зат да пуршав этмеге болмайдыр деп тура эдим.

–Билмеймен, тек туврасын айтгъаны дурус буса да ярай,–деди суюгеним. Озокъда, бизин ону булангъы аралыкъларыбызны къурдашыны гъалына ошагъан ери ёкъ деп эсиме геле эди. Ёгъесе, ол магъа да туврасын айтар эди, танглама ёл, имканлыкъ берер эди.

Мен Агъматны яхшы таный эдим, ол оъзюню ойнашы булан тюз этмеген буса да ярай деп ойлаша эдим. Амма ялгъанланы, бош ёммакъланы да айтмагъан чы ... Ол Нинаны, гертиден де, бек ушата эди, гъатта, суюе болгъан буса да ярай, тек уйленивню, ожакъ къурувну масъаласын ону орнунда ата-анасы чече эди. Ол оъзюню насиби учун бир туюр къаршылыкъ сама да билдирмеге къарамагъан...

Менден алда да Сабирни таныш къызлары бар эди. Мени йимик уялчан затлар тюгюл эди. Олар булан кафелеге, дискотекалагъа бара эди, сонг къалгъан заманын ону квартиринде оьтгере эди. Ол шо къызланы гъакъында яман, эрши сёзюню айтып бир де эшитмегенмен. Гъатта бириси Сабирни къоюп эрге де барды, о буса ону хыйлы заман унутуп болмай эди. Башгъасын оъзю къойду, сайки, хасиятлары къыйышмай эди.

Сабир мени биринчи керен оъзюню квартирине макъамгъа тынглама, ял алма чакъыргъанда, гъатта, хатирим къалды. –Къызъяшгъа, янгыз турагъан уланны уюне бармакъ–уллу эдепсизлик,– деп айтдым. Ол буса бир де башгъа тюгюл, мен Марсдан учуп гелгендей тамаша болуп: «Сен, гертиден де, шолай ойлашамысан?»–деп сорады. Гъасиликалам, шо ахшам биз олагъа бармадыкъ. Бираз заман кафеде олтурдукъ, шагъар орамлардан, паркдан гезедик. Сонг эки жума ёлугъуп турдукъ, гечелерде де сагъатлар булан телефондан сёйлей эдик. Тек бир гюн Сабир не буса да мени оъзлеге гелмеге рази этди. Сайки, анасы мени булан таныш болмагъа суюе. Анасы мени бек илиякълы кюйде къаршылады, амма, ол мени гележегимни къаравулламай болгъанын шоссаягъат англадым. Шону Сабирге айтгъанда, ол масхара этегендей: «Сагъа не башгъадыр? Гёресен чи, ол сени булан таныш болгъанына суюндю»,–деп жавап берди. Мен де Сабирни анасын ушатдым – исбайы, йымышакъ хасиятлы адам. Ол бизин булан бирче чай да ичип, гетме алгъасады.

Сабирни ата-анасы хоншу уйлерде тура эди. Неге олар булан бирче яшамай?–деп ойлаша эдим. Оъзю айтагъан кюйде, ата-анасы булангъы аралыкълары бек яхшы эди.

–Неге, 24 йыл чагъымда, къырыйыбызда бирдагъы бош квартирибиз бола туруп, мени айрыча турма ихтиярым ёкъму,–дей эди ол. –Олар хыйлы заман шо ихтиярымны къабул этмеге суюмей эди. Башгъа квартир тутуп, шонда чыгъажакъман дегенде рази болдулар.

Билмеймен, шо ёлугъудан сонг мени башыма не ойлар гелди. Мени анасы булан, гележек агълю чериси булан таныш этедир деп тура эдим. Сабир ол мени ушатгъанын бирдагъы керен айрыча эсгерди. Алдагъы къурдаш къызлары анасыны онча кепине гелмей эди.

–Мени анам–бары да аналар йимик къатын. Адамгъа оъзюню тутагъан куюнден, лакъырындан къыймат бере. Тек шо бир-бирде гъакъыкъат гъалгъа къыйышмай. Мисал учун, Лиана анама шашыкъ, уятсыз тиштайпадай гёрюне эди. Неге тюгюл, ол эринлерин бек къызыл туюсге бояй эди, бир ерде де охумай эди. Сени буса, Дианка, ол гёргени булан шоссаягъат ушатды. «Сабир, вёре, шу къызъяшны хатирин къалдырма»,–деди. Мен де огъар сени бир де хатирингни къалдырмажакъман деп сёз бердим,–деп шыбышлай эди къулагъыма Сабир. Мен де – делибаш шогъар инанып къалгъанман.

Бизин аралыкълар Сабир айтагъан кюйде, «пионер» аралыкълагъа ошай эди. Ол бир-бирде мени булан янгыз къалгъанда, оъзюню сабурлукъда сакълама баргъан сайын къыйын экенин айта бола эди. Мен шо масъаланы оъзюме гёре чечдим. Биз ону квартирине дагъы бармажакъгъа токъташдыкъ. Неге тюгюл, гъар гезик эришивлерибиз шондан сонг башлана эди. Мен шолай тарбиялангъанман. Эрге баргъанча къыз къыз куюнде къалма герек. Ёгъесе, ону шо айыпдан бир ялынлы, оьртенли суюев де чаймажакъ. Бир гюн Сабир магъа сегиз ай къызъяш булан ёлугъуп, арабызда гъали де бир зат да болмагъан деп къурдашларыма айтсам, олар кюлеп оьлежек эди деп масхара этди. Балики, шо сёзлер де магъа таъсир этген буса да ярай. Ондан къайры, мен Сабирни къурдашларыны къызъяшларыны бирлерин таный эдим. Олар, гертиден де, бек ювукъ аралыкълар юрюте эди. Бириси–уьйленген, бирдагъысы тойгъа гъазирлене. Гъасиликалам, магъа да разилешме туюшедир деп ойлашдым.

Шо биринчи бир-бирибизге ювукъ болгъан гече, ону магъа янашыву алышынмады. Сабир магъа алда йимик, уллу илиякълылыкъ булан янаша эди. Биз гъар гюн дегенлей, ёлугъа эдик ва мен ону

сюювюн ва магъа бакъгъан якъдагъы тергевюн гъис эте эдим. Бара-бара мен озъюмден айыплар тайгъандыр, мен бир затгъа да гюнагълы тюгюлмен деп гъисаплама башладым. Не атам, не анам мен не гъалгъа тюшгенимни, нечик яшав юрютегенимни гъакъында бир зат да билмей эди. Атам Сабирни атын бир де эшитме де эшитмеген эди, анам буса, мен айтып Сабирни бек яхшы тухумдан чыкъгъан намуслу улангъа гъисаплай эди. Буса да ол магъа уланлардан арекде турмагъа, сакъ болмагъа бувара эди. Къарагъанда, ол мен бырынгъы мердешлирибизни бузуп, атам-анамны яшавун къара гюнге дѣндюрежек авлети тюгюлдюр деп бек инана болгъандыр. Тогъузунчу класда охуйгъан гиччи къызардашым Айшатгъа артыкъ тергев бермекни тилей эди, сайки, мен уллусу болгъан сонг, яшавда бир хата да этмежекмен, огъар да уьлгю болуп токътажакъман.

–Мен анама озъюмню сырымны нечик ачагъанны билмей эдим. Сабирге де: «Сонг не болажакъ?»– деп сорама тавакаллыкъ этмей тура эдим. Ахырда анам чыдамай: «Ону бизге ата-анасын бакъдырма къачан хыялы бар?»–деп сорама башлады. Мени гелешме гелегенлер бар эди, атам-анам олагъа не айтагъанны билмей тура эди.

–Сен къызардашларынгны ѳлун къыркъма, сагъа тезден берли бир ойгъа гелмеге заман болгъан. Гъали буссагъат той болгъанны сюймей бусагъыз, гелешип, олардан сѳз алып къояйыкъ,–дей эди анам.

Амалсыз мени анам, ол мен шо гюнню нечик гъасирет кюйде къаравуллай болгъанымны билгей эди? Улангъаш булан бир йьлгъа ювукъ ѳлугъа туруп, мен бир мекенли къараргъа гелип болмагъаныма инанып битмей эди.

Мен буса булай ойлаша эдим: ол мени булан, мени къоймагъан, гъатта, бизин арабызда болгъан ювукълукъдан сонг, анасы булан таныш этген, гъар гюн геле, зенг эте, демек, мени талчыкъма себеплерим ѳкъ. Тек къачан мени эрге алажакъсан деп тувра сорап болмай эдим.

Сонг, баягъы, шо яшмын янгырды... Шондан алдагъы ахшам мен Сабирлерде эдим, биз макъамлагъа тынглай эдик, бийий эдик... Гечге таба мени уюме узатып, ата-анасына гетди. Бираздан зенг этермен деп сѳз берди. Этмеди. Артындагъы гюн гелди ва мени бетиме къарама сюймей, гѳзлерин яшырып, шо калималарын айтды. Сайки, мени алдымда ялгъанчы болма сюймей, бу яй айларда тою болажакъ, мени буса ва мени булан оьтгерген заманны бир де унутмажакъ.

Биз хыйлы заман бир сѳз де айтмай пысып турдукъ. Мен не сѳйлеп, не бурулуп айланып гетме болмай эдим.

Биз бек сабур кюйде айрылдыкъ. Ол бизин ѳлугъувубуз гѳзьяшларсыз, къувун-къавгъасыз оьтгенине рази экени гъис этиле эди. Бир айдан мен яшгъа токътагъанымны билдим. Анам да шону билди ва вуя-гъарай салып атама чапды. Атам яныма гелип, бир зат да айтмай тувра бетиме тюкюрдю.

Анам йылай туруп, атама нажжасны жавапгъа тартмагъа тилей эди. Атам буса жиргенегендей йимик: «Мени алдымда янгыз мени къызым айыплы, шо уланны буса бир айыбы да ѳкъ»,–деди.

Сонг эшиклени ачып, къырда сувукъ экенине ва янгур явагъанына да къарамай, мени уьйден чыгъарып къувалады.

Мен Каспийскини къырийында турагъан улланамлагъа гъаран етишдим. Ол, озокъда, мени къабул этди, амма, хатири къалгъандай сорады:

–Гъей талайсыз къызгъаш, сен не этип къойдунг?

Тек сонг мени юрек яраларыма туз себе турмады, дагъы зат айтмай тѳшекге ятдырды.

Атам-анам улланамдан мени къувалап, дѳрт де якъгъа бакъдырма талап эте эди. Тек улланам осаллардан тюгюл эди. Уланы, гъатта, гелини огъар тиш батдырып болгъанлардан тюгюл эди.

Ол мени учун ят адам тюгюл. Демек, къыйынлы мюгълетинде ону янында болма герекмен. Ону башына тюшген балагъда бизин айыбыбыз да бар, ол мени булан болажакъ,–деп гесип айтгъан.

Магъа гъали эпсиз къыйын. Бираз алда гъаранбалагъгъа ишге тюшдюм, мен чи дѳртюнчю айдаман. Яш табажакъман, гиччинев гюнагъсыз затны мен такъсырламагъа болмайман, тек мени гележекде нечик къыйынлыкълар къаравуллайгъанын англайман.

Гъали де Сабирни айыпламайман. Биз чи бир керен сама уьйленивню гъакъында сѳйлемедик.. Мени, авлияны, шо булай да англашыла деп, эсиме геле эди. Янгылыш болгъанман, демек, озъюм айыплыман.

Бир гюн къурдашымдан Сабир мени ахтарагъанын билдим. Ол анама сѳйлеген болгъан экен, о да Сабирге атам мени уьйден къувалагъанын айтгъан. Анам мен айлы экенимни де яшырмагъан. Сабир мени булан бек ѳлукъма сюегенин, гѳрмесем ярамай деп айтгъан. Гъали ойлашаман. Негер? Озьюню айыбын гъис этеми? Яда... озъю учун ва мени учун бек агъамиятлы затны англагъанмы...

Мен бир затгъа да умут этмеймен, ондан къайры, ол къайтса да, ишлер нечик болажакъын гъали де айтмагъа къыйын. Амма ким биле...

Эльмира ИБРАГЪИМОВА

«ЭМЕН ОРМАНЫ» МАЛАЙИГИ

Гъар тарихни, агъвалатны башланагъан кюю бола. Къайсы иш де ойдан тувулуна, инг алдын гиччи, сонг уллу абатдан...Биз оьзлени гъакъында хабарлама сюеген агълюню яшаву гъар гюнлюк загъматы булан оьз ишин ачгъан, айланасына бир йимик ойлашагъанланы къуршап бажаргъан юзлер булангъы адамланы къысматына парх бере.



Абдурагъмановланы агълюсю 2015-нчи йыл болгъанча Дубкиде парахат кюйде яшап тура эди. Гъар тюрлю ишлеге уруна эди, яшларын оьсдюре эди. О заманларда туристлени хабары да чыкъмай эди. Экев, уьчев гелсе тюгюл, дагъы болма да болмай эди. Буса да шо вакъти Осман Абдурагъмановну яш замандан берли къурдашы, гъали белгили «Шангереев-тур» деген фирманы башчысы Шамил Шангереев туристлени гюплерин тавлагъа янгы юрютме башлагъан эди. Османны къатыны Муслимат къонакъланы нечик къабул этегенин билеген Шамил огъар бир гезик: «15 адамны алып жележекмен, сен бизин адатлы ашларыбызны гъазирле. Этни къызгъанма, харжны да ойлашма, сени де хатирингни къалдырмасбыз»,—деп айта.

Туристлени не ерде къабул этежегин де Шамил алданокъ белгилеген. Тав бетде эмен орманлыкъда, яйда шолар яшыл отгъа бата, къышда буса хыйлы заман къар иримей тура. Шо заман биринчилей туристлени къабул этмеге гъазирленеген Муслимат гелгенлени оьзюню къонакълары йимик ашын да, къашын да берип дегенлей къаршылама токъташа. Эсги машинине къазанны ва оьзге тарыкъ-герек затны юклеп, туристлени биринчи гюбю ашдан, оьзлени къабул этген кююнден эпсиз сукълана, арты булан бирдагъы гюп геле, сонг уьчюнчюсю. .Муслимат шо ишге уйренип къалгъанын оьзю де эс этмей, сонг бары да агълюсюн де къуршай. Арадан бир нече йыл оьтдю, гъали тавну этегинде эркин заллары булангъы тизив кафе ишлей.

Туристлер гъар гюн йимик геле, бирлери сагъатлар булан олтура, бирлери татывлу кофе де ичип, сапар ёлун узата. Осман ва Муслимат оьзлени шо проектини сиптечиси ва ругъландырывчусу Шамил экенин бир нече керен такрарлады. Ону янгы таклифлерин арагъа салып, сонг бирче шоланы яшавгъа чыгъарагъан кюйлерини уьстюнде ойлаша. Гъали Абдурагъмановланы бирдагъы кафе ачмагъа хыялы бар. Кафени къырыйында агъачдан этилген гиччирек уйлер де болажакъ. Бирисин этип де битгенлер. Бары да иши тюзелгенлеге къарап, гъакъ юрекден сююнесен. Муратлары яшавгъа чыкъгъанча нечакъы тер тёмке тюшгенин янгыз оьзлер Осман ва Муслимат билелер. Ата-ана да, оланы уьч де авлети гече гюнюн бир этип ишлей. Къызлары аш бишире, уланы туристлени квадроциклгъа

Женщина Дагестана



4/2022

На кумыкском языке

Учредитель:

Агентство информации и печати
Республики Дагестан.

Главный редактор

Н. М. КЕРИМОВА
e-mail: j-dag@mail.ru

Редакционная коллегия:

заместитель главного редактора

А. Ю. АБДУРАХМАНОВА,
e-mail: delia25@mail.ru

ответственный секретарь

С. Х. БУЛГАЕВА

редактор русского выпуска

Г. Х. АСАДУЛАЕВА

редактор аварского выпуска

Б. Ш. МУХИДИНОВА
bahu4y@mail.ru

редактор даргинского выпуска

П. Г. ВАГИДОВА

редактор кумыкского выпуска

П. Х. ХАЙБУЛЛАЕВА

редактор лезгинского выпуска

Н. Н. ИБРАГИМОВА
e-mail: shikhnabieva1981@mail.ru

редактор лакского выпуска

З. Т. АБДУРАХМАНОВА

редактор табасаранского выпуска

С. М. ИСРАФИЛОВА

Корреспонденты:

Э. ИБРАГИМОВА,
А. ТАЖУДИНОВА,
В. РАТЕНКОВА.

Заведующий редакцией

С. М. ГАМЗАТОВА

Художественный редактор

Г. А. КУРБАН-АДАМОВА,
e-mail: guleymat@mail.ru

Адрес редакции и издателя:

367018, Республика Дагестан,
г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.
e-mail: j-dag@mail.ru

Журнал отпечатан в типографии:

ГАУ РД Издательский дом «Дагестан».
г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.

Телефоны редакции:

65-00-36, 65-00-37, 65-00-39, 65-00-40.

Официальный сайт журнала «Женщина
Дагестана»: женщинадагестана.рф

Дата выхода в свет 25.08.2022.

Формат бумаги 60 x 841/8.

Объем: 5,5 печ. л.

Заказ № 0702. Тираж (3105) 635 экз.

Журнал для семейного чтения. Издается
с 1957 г. Выходит на аварском, даргинском,
кумыкском, лакском, лезгинском,
русском, табасаранском языках один
раз в два месяца.

Свидетельство о регистрации СМИ ПИ
№ ТУ05-00429 выдано Управлением
Федеральной службы по надзору в
сфере связи, информационных техно-
логий и массовых коммуникаций по
Республике Дагестан.

На обложке:

І – Марина Ахмедова-Колюбакина –
народный поэт Дагестана.

ва атлагъа миндирип, айланадагъы
табиат нийматлар булан таныш эте.
Бир гюнлер гелегенлени санаву
шонча да кѣп бола, оланы къайда
ерлешдирегенин билмей къалалар.
Шо саялы генглешмесе бажарылмай.
Туристлер озьлени гъар минутун аяй.

Османгъа ва Муслиматгъа
тергевлю кюйде къарагъанда,
оланы бир тамаша ич бирлигин
ва гелишлигин сезесен. Ол–бек
саламат, тав яр йимик токь
къаркъаралы, бойлу-сойлу
эргиши. Агълюсю–тав булакъны
шырыллавуна парх береген тавушу
булангъы исбайы, ярыкъ къатын.
Къурдашлары огъар тезден берли
«Орманланы малайиги» деп
ат такъгъан, шо да огъар эпсиз
къыйыша. Абдурагъмановлар
янгыз озьлер тюгюл тавлар элини
герти патриотлары, яшларын да
Ватанын суймеге уйретген. Олар
агълюсюню, тухум-тайпасыны
тарихин бек яхшы биле. Ата-
бабалары озь оьмюрю топуракъгъа
къуллукъ эте гелгенин ва янгыз
загъмат сени берекетли яшавунгнуну
кюрчюсю болуп токътайгъанын
англайлар.

Муслимат къонакъларына
гъюрметли кюйде янаша. Оьзюню
юз тюрлю къуллугундан
айрылып, ол чакъ-чакъда
гелгенлени янында олтуруп,
ачыкъ, гъакъ юрекли лакъырлар
юрюте, олагъа ерли адатланы ва
мердешлени гъакъында хабарлай,
тезде болгъан агъвалатланы
эсге ала. Дубки посѣлок 70-нчи
йылларда къурулгъан. Шо заман
Чиркей тавларда гючлю гъаракат
башлангъан эди. Дюньяны гъар
еринден гелген белгили инженерлер
Темиркъазыкъ Кавказдагъы лап
уллу гидроэлектростанцияны
къура эди. Посѣлокну 50 йыллыкъ
тарихинде бирдагъы бир къужурлу
агъвалат болгъан. Къурулуш
ишлени къызгъын вактисинде
Дубкидеги орта школа Совет
Союзнуну лап яхшы школаларыны
бириси деп гъисаплангъан. Неге
тюгюл, школада дарсланы ГЭС-
ни къурулувунда ортакъчылыкъ
этеген инженерлени къатынлары
юрюте эди. Оланы гъарисини билим
беривуде бай сынаву бар эди, яшлар
охувунда оьр натижаланы гѣрсете
эди.

Биз Муслимат булан лакъыр
этегенде, озьгелери къонакъланы
къаршылай эди. Столлар
къурулгъанча, тав отлардан
этилген чайны яда кѣмюрлерде
гъазирленген къатты кофени
ичмеге имканлыкъ бар. Тик
бетлерден айланма суймей
бусанг, гъазир палаткаларда ятып
юхлама боласан. Шагъарланы
къавгъасындан къавшалгъанлагъа
Эмен ормандагъы юху эм йимик.

Юху дегенде, Муслимат кюлей
туруп артда болгъан ишни
гъакъында хабарлай. Бираз алда
телефондан таба байлавлукъ тутуп,
Эмен ормангъа тахшагъардан
турист къатын гелген. Уйлерде
токътама суймей, бир жумагъа
палатканы алгъан. Эки гюн,
гъатта, тюш ашгъа гелмей тургъан.
Муслимат талчыкъма башлагъан...
Палаткагъа ювукъ болуп, къазанны
къапгъачлары булан къавгъа этип,
сайки, уян, ашама заман болгъан
деп билдирме суйген. Къатынгиши
гѣзлерин де ишый туруп, тез
палаткадан чыгып гелген, сонг
хыйлы заман кюлеген. Къонакъ
шолай терен ва гъайсыз къачан
юхлагъаны эсинде де ѳкъ деп
мюкюр болгъан. Сав жума о бир
юхлай эди, бир тавлардан айлана
эди ва ону учун шо герти ял алыв
эди.

–Къышда бизин программабыз
туристлер учун башгъа, къар
явгъанда чаналар булан сыргъалама
ярай. Шып болуп токътагъан къара
ямучу гийген тавлар гелгенлени
тамашагъа къалдыра, тюзюн
айтгъанда, къышда гелегенлени
санаву яй айлардан кем тюгюл,–дей
Муслимат.

Бу турист «женнетни» есилери
булан сѣйлеп тургъан вакътини
ичинде уьлкени гъар тюрлю
регионларындан гелгенлер бир
нече керен алышынып турду.
Эргишилер ямучу ва папах гийип,
къатынгишилер буса башына
чуткъуну ва гюлмеллини байлап
суратлар чыгъара эди. Эмен
орманлыкъ ва ону еси «орман
малайик» къонакъланы барысыны
да эсинде къалажагъына шекленме
тюшмей.

Сулгийат БУЛГАЕВА



Приезжайте в «Дубовую рощу»!



ИНДЕКС ПН023

6+

Цена свободная



4 651116 280082